

27 СІЧНЯ – МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ

XV ЩОРІЧНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ «УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ: НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ»

Український центр вивчення історії Голокосту у тісній співпраці з Goethe-Institut організував і провів XV круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти».

Знов пандемія COVID-19 внесла корективи у процес проведення заходу. Цього року круглий стіл було організовано у форматах офлайн і онлайн.

У центрі уваги були аспекти культури пам'яті, передусім 80-ті роковини від початку Голокосту. Саме тому, крім

традиційних привітань від поважних гостей заходу, сесія, присвячена вшануванню пам'яті, відбулася наживо. В рамках сесії було представлено три потужні меморіальні проекти: «80 каменів спотикання для Києва», «Минуле/Майбутнє/Мистецтво» та «80 років.org». Ці проекти реалі-

Учасники круглого столу

Онлайн-сесія

зуються в Україні за підтримки наших німецьких колег: Посольства ФРН в Україні, Goethe-Institut та Єврейської громади м. Дюссельдорф.

Окрему мінісесію було присвячено 80-м роковинам трагедії в Бабиному Яру. Про виклики і труднощі на шляху меморіалізації говорили голова Українського інституту національної пам'яті А. Дробович, голова Ваад України Й. Зісельс та наукова співробітниця Інституту історії України НАН України Т. Пастушенко.

Нові наукові дослідження представили онлайн провідні українські науковці М. Тяглий, Н. Івчик, О. Пастернак, Т. Пастушенко та В. Бірчак.

Завершувала захід традиційна освітня сесія в онлайн-форматі. Прогресивні й досвідчені вчительки І. Фрідман і Л. Юрчишин, які є випускницями та багаторічними учасницями проєктів УЦВІГ, ділилися своїм досвідом подолання ксенофобії, залучення учнів до збереження та вшанування пам'яті жертв Голокосту.

Ольга Лімонова, координаторка проєктів формальної освіти УЦВІГ

27 січня у світі відзначають Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту. Ця дата для України сповнена особливого трагізму і болю, а пам'ять про цю трагедію сьогодні є складовою національної пам'яті Українського народу.

Цього дня в Німецькому культурному центрі Goethe-Institut в Україні відбувся XV круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти». За ініціативи Українського центру вивчення історії Голокосту у співпраці з Goethe-Institut в Україні міжнародні експерти, провідні науковці, освітяни, громадські діячі обговорили актуальні напрями цієї проблематики. В центрі уваги переважно були аспекти культури пам'яті, передусім 80-ті роковини від початку Голокосту.

Український центр вивчення історії Голокосту, який очолює Анатолій Подольський, є неурядовою громадською організацією, створений у партнерстві з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України. Пріоритетними напрямами роботи Центру, з яким гуманітарно-педагогічний факультет НУБіП України співпрацює вже понад десять років, є наукові дослідження та педагогічна діяльність.

Офіційними почесними гостями зустрічі стали Фабіан Мюльталер (директор Goethe-Institut в Україні), Анато-

лій Подольський (директор Українського центру вивчення історії Голокосту), Мелінда Сіммонс (посол Великої Британії в Україні), Йоав Бистрицьки (заступник посла Держави Ізраїль в Україні), Катарина Шаупп-Карманн (перший секретар, начальник відділу культури посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні), Антон Дробович (голова Українського інституту національної пам'яті), Юрій Савчук (директор Національного музею історії України в Другій світовій війні) та інші.

Активними учасниками наукового заходу стали викладачі, аспіранти та студенти гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України. Проблеми та питання, які обговорювали після доповідей і під час дискусій, стосувались формальної і неформальної освіти, формування національної ідентичності та збереження національної пам'яті, патріотичного виховання, громадянської освіти.

Осмилення цих подій, історичні, філософські, правові аспекти Голокосту сьогодні турбують увесь цивілізований світ, адже у наукових і громадських колах багатьох держав ця трагедія давно не є суто єврейською проблемою, її сприймають як європейську, загальнолюдську, глобальну катастрофу, уроки та наслідки якої тісно пов'язані з сучасністю. Пам'ять про мільйони безневинних жертв спонукає нас робити власні висновки, все можливе задля недопущення в українському суспільстві будь-яких проявів антисемітизму, ксенофобії, расизму, нетерпимості та дискримінації, злочинів проти людяності задля єднання народу навколо ідеї побудови в Україні правової європейської держави.

Наталія Шакурн, аспірантка кафедри педагогіки
<https://nubip.edu.ua/node/104365>

Напередодні Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш закликав поширювати інформацію про цю трагедію серед молоді та протистояти сучасним проявам антисемітизму та ксенофобії.

Як повідомляє офіційний портал ООН, сьогодні про Голокост чула лише половина дорослого населення, ще гірша ситуація із молоддю. В ООН нагадують, що ще 15 років тому запровадили спеціальну просвітницьку програму, мета якої – зберегти пам'ять про трагедію Голокосту, щоб запобігти актам геноциду у майбутньому. Програма передбачає розроблення навчальних матеріалів, реалізацію освітніх проєктів, організацію дискусій, виставок, випуск серії фільмів і проведення курсів із підвищення кваліфікації.

Генсек ООН і рабин м. Нью-Йорк Шнайдер на зустрічі, приуроченій до Дня жертв Голокосту, також засудили використання символів Голокосту противниками вакцинації від COVID-19.

«У розпал пандемії, коли в суспільстві обговорюють обов'язкову вакцинацію та носіння масок, "антивакцинатори" в Канзасі приходять на публічні зустрічі із жовтими зірками на грудях, тим самим прирівнюючи себе до жертв Голокосту. Я сам був змушений носити на одязі жовту зірку, яка означала, що я не людина і що на мене чекає смерть. Якщо хтось після 1945 року ходить із жовтою зіркою, це не означає, що він чогось не знає. Ні, це ознака запеклої ненависті», – сказав Шнайдер.

Як відомо, Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту проголошений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 1 листопада 2005 р. з метою вшанування пам'яті жертв нацистського терору під час Другої світової війни.

...Офіційно визнано, що під час Голокосту нацисти вбили до 6 мільйонів людей.

Більша частина фактичних убивств євреїв відбувалася в таборах смерті в окупованій Польщі. Євреїв переслідували, виселяли до гетто і депортували з їхніх будинків на очах у їхніх несврейських сусідів у містах і селищах по всій Європі.

За інформацією Інституту національної пам'яті, 1,5 мільйона вбитих євреїв були з території сучасної України. Лише в Бабиному Яру в Києві 29–30 вересня 1941 р. нацисти розстріляли понад 33 тисячі київських євреїв.

Голокост (у перекладі з давньогрецької – «всепалення») означає систематичне переслідування і знищення (ге-

ноцид) євреїв нацистською Німеччиною і колаборантами упродовж 1933–1945 років. У ширшому розумінні, голокост – це систематичне гоніння і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної належності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

Світова спільнота у День пам'яті жертв Голокосту не тільки згадує жертв людиноненависницької політики, а й засвідчує прагнення до боротьби з антисемітизмом, расизмом та всіма іншими формами нетерпимості, які можуть призвести до цілеспрямованого насилля стосовно окремої групи людей. [...]

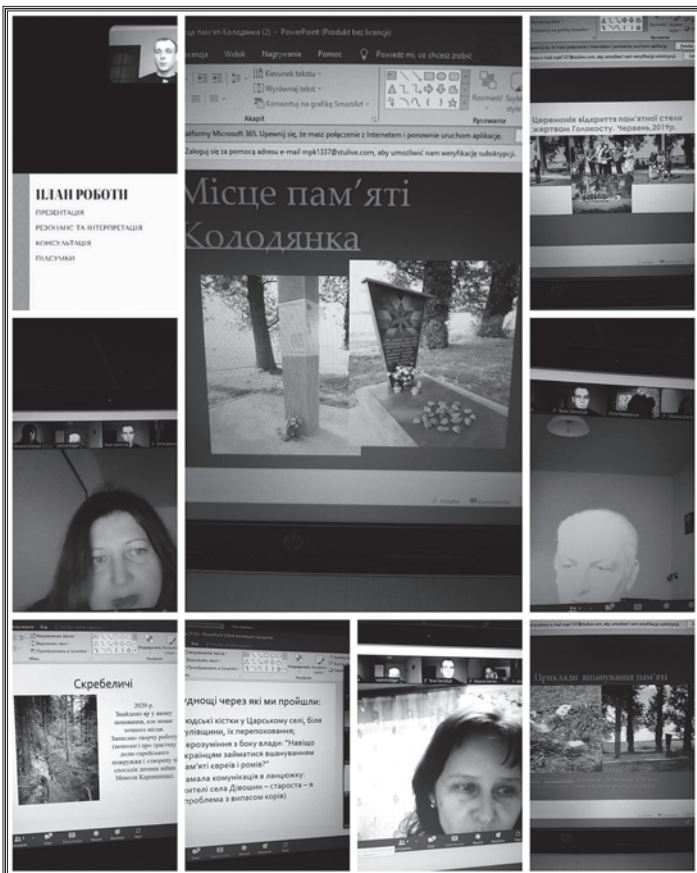
Джерело:

<https://zmina.info/news/v-oon-zaklykaly-poshyruvaty-informacziyu-pro-golokost-sered-molodi/>

27 СІЧНЯ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

КОЛОДЯНКА (Житомирська область)

У Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту з ініціативи Оксани Усенко та Оксани Онищук, за підтримки ментора Тараса Самчука та Мережі пам'яті відбувся онлайн круглий стіл «Ніколи більше не мовчати».

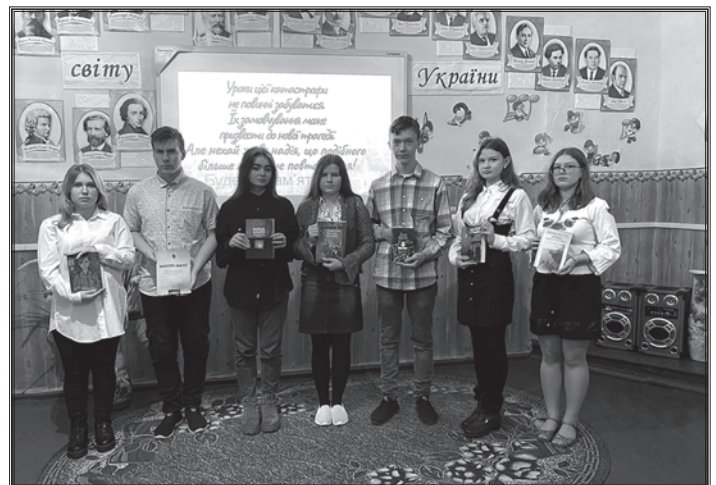

Джерело: <https://www.facebook.com/groups/netzwerkerinnerung/permalink/1111427993009726/>

ПЛИСКІВ (Вінницька область)

У цей день, День скорботи і пам'яті, ми приєднуємося до загальної печалі і прагнемо співчувати всьому цьому болю та втраті, ім'я якої – Голокост. Її ніяк не заповнити. Вже не запобігти. Але нехай живе надія, що подібне більше ніколи не повториться!

Пам'ятатимемо...

Джерело: <https://www.facebook.com/groups/netzwerkerinnerung/permalink/1111315539687638/>

САМАРИ (Волинська область)

У Самарах на Волині – найпівнічніша громада «Мережі пам'яті», що розташована біля кордону з Білоруссю. 27 січня, з ініціативи директорки Самарівського лицю Зої Супрунюк, учительок Олени Бурко та Оксани Штик відбулися заходи зі вшанування пам'яті загиблих місцевих євреїв.

Книжкова виставка

Учасники круглого столу

Учасники заходу

Учні ліцею разом з учителькою історії поклали камінці та запалили лампадку біля меморіалу пам'яті вбитих 74 євреїв і шістьох українців (розстріляні за спробу порятунку євреїв).

Десятикласники провели урок у формі круглого столу, на якому проаналізували історичні джерела періоду німецької окупації, обговорили питання, як маніпуляції фактами та пропаганда можуть призвести до геноциду. У ліцеї відкрили книжкову виставку матеріалів про Голокост.

Джерело:

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2340527926089865&id=1017460108396660

ПРОЄКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ / МЕРЕЖА ПАМ'ЯТІ»

ВИСТАВКА «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ: ЗАХИСТ І МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ МІСЦЬ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ЧАСІВ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ»

28 січня у Національному військово-історичному музеї України відбулось відкриття виставки «Захистимо пам'ять» з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту. Виставку присвячено новим меморіалам і пам'ятним знакам українським євреям і ромам, які стали жертвами націонал-соціалізму в роки Другої світової війни на теренах України, що були встановлені упродовж 2015–2019 рр. Експозиція розповідає про трагічну історію Голокосту на території України в роки Другої світової війни та шанобливе збереження місць масових поховань і вшанування пам'яті жертв Голокосту і геноциду ромів в сучасній Україні.

Захід почався із вітальних слів директора музею Андрія Ільєнка та директора Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолія Подольського, який люб'язно взяв на себе роль модератора заходу. Далі слово мали почесні гості: Катарина Шауш-Карманн, перший секретар, начальник відділу культури посольства Федеративної Республіки

Під час відкриття виставки

Німеччина в Україні, Йоав Бистрицьки, заступник посла Ізраїлю в Україні, Антон Дробович, голова Українського інституту національної пам'яті, Йосиф Зісельс, виконавчий співпрезидент Ваад України, Борис Забарко, голова Всеукраїнської асоціації євреїв, Маттіас Ріхтер із єврейської громади Дюссельдорфа (Німеччина), головний рабин Києва Йонатан Біньямін Маркович та інші представники українських і міжнародних організацій. Гості наголошували на важливій місії усіх стейкхолдерів, які опікуються вшануванням пам'яті українських євреїв і ромів, що стали жертвами Голокосту та геноциду ромів.

Команда Національного військово-історичного музею України дякує усім, хто знайшов час долучитись до відкриття виставки.

Інформація Національного військово-історичного музею України

У Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту в Державному навчальному закладі «Ковельський центр профтехосвіти» відбулася презентація виставки українсько-німецького проекту «Захистимо пам'ять: захист і меморіалізація місць масових поховань часів Голокосту в Україні».

Виставку підготували фонд «Меморіал вбитих євреїв Європи» (Берлін) і Український центр вивчення історії Голокосту (Київ) за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини, в рамках міжнародного проекту «Мережа пам'яті».

Презентацію виставки провела кураторка проекту, викладачка історії Мирослава Діка, яка розповіла учням та педагогічним працівникам про історію Голокосту в період Другої світової війни, про тотальне порушення прав людини, про важливість історичної пам'яті нинішнього та майбутнього поколінь, щоб подібні трагедії не повторилися знову.

Джерело: <https://www.facebook.com/groups/netzwerkerinnerung/permalink/1111229886362870/>

Презентацію виставки проводить Мирослава Діка

У Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту в Охтирському міському краєзнавчому музеї відбулася презентація виставки українсько-німецького проекту «Захистимо пам'ять: захист і меморіалізація місць масових поховань часів Голокосту в Україні». Презентацію виставки провела директор музею Людмила Міщенко, яка розповіла присутнім про історію Голокосту в роки Другої світової війни на Охтирщині.

Учасники презентації виставки у м. Охтирка

Джерело: <https://www.facebook.com/groups/netzwerkerinnerung/permalink/1111283736357485/>

Кисилін на Волині, наш стратегічний партнер. Ще в 2015 р. за участю нашого проекту там було побудовано меморіал загиблим місцевим євреям. Нам би було надзвичайно складно, якби всі ці роки нас не підтримувала Наталія Дудка, директорка Павловичівської школи Затурцівської громади, до якої входить Кисилін.

Екскурсію проводить Оксана Суцук

26 січня в будинку культури Кисиліна відкрилась виставка «Захистимо пам'ять». Оксана Суцук, локальна координаторка проекту на Волині, провела екскурсію для учнів 5-9 класів і вчителів місцевої школи. До кінця лютого кожен відвідувач Кисилінського будинку культури матиме нагоду відвідати виставку.

Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2337350763074248&id=1017460108396660

Юні екскурсоводи

У Дружківці, що в Донецькій області, в молодіжному центрі LESYA HUB на базі міської бібліотеки імені Лесі Українки з ініціативи Ніни Макарової та Євгена Фіалка, за сприяння Дружківської міської ради відкрили виставку «Захистимо пам'ять: захист і меморіалізація місць масових поховань часів Голокосту в Україні».

Екскурсію виставкою проводили місцеві гімназисти, учні Ніни Георгіївни Макарової.

Борис Фіалко, батько Євгена Борисовича, дивом пережив Голокост. У Дружківці було вбито щонайменше 135 євреїв. Їх масове поховання належно не захищено. Потрібно встановити точні місця загибелі і двох перепоховань, ретельно їх дослідити та з повагою вшанувати пам'ять про загиблих земляків.

Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2338163279659663&id=1017460108396660

Учасники екскурсії

Впродовж лютого у Ківерцівському краєзнавчому музеї Волині можна було відвідати виставку «Захистимо пам'ять: масові поховання часів Голокосту в Україні».

27 січня, у Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту у музеї відбувся урок для дев'ятикласників школи № 1, який провела директорка музею, кандидатка історичних наук Оксана Сушук. Увагу учнів і відвідувачів привернули розповіді про історію знищеного в часи Другої світової війни єврейського містечка Трохимброд, територія якого нині у складі сучасної Ківерцівської громади. Директорка зауважила, що повернення пам'яті про історію Трохимброда та інших єврейських громад Волині є важливим аспектом становлення локальної історичної пам'яті.

Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2333940986748559&id=1017460108396660

ОСВІТНІ ПОДІЇ

ОНЛАЙН-ЗАНЯТТЯ (СЕМІНАР-ПРЕЗЕНТАЦІЯ) УКРАЇНСЬКОЇ ВЕРСІЇ ФІЛЬМУ-СВІДЧЕННЯ «І БУТИ Ж ДИВУ...» (6 лютого 2022 р.)

Маня Бігунов (кадр із фільму)

Меморіал Яд Вашем в Єрусалимі останніми роками створив цілу серію документальних фільмів, що базуються на свідченнях тих, хто пережив Голокост на українських теренах. Такі фільми сьогодні є потужним джерелом для

вивчення історії Голокосту в Україні на мікрорівні, локальної історії Голокосту, а також сильним освітнім ресурсом з цієї теми.

6 лютого 2022 р. відбулося онлайн-заняття для учасників літніх шкіл-семінарів «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять» двох останніх років, яке провела співробітниця Меморіалу Яд Вашем Ноа Сігал. Заняття було присвячено новому документальному фільму-свідченню українки Мані Бігунов «І бути ж диву...».

Учасники заняття переглянули кіно, яке має українські субтитри, а потім разом з авторкою і режисеркою Ноа Сігал обговорили його освітній потенціал та роль у вихованні емпатії в учнів.

Заняття, як завжди, було надзвичайно продуктивним. Учасники засвідчили наміри використати фільм у своїй подальшій роботі.

Ольга Лімонова,
координаторка проєктів формальної освіти УЦВІГ

24 ЛЮТОГО 2022 р. ВІЙНА...

Шановні друзі, колеги, колежанки. Український центр вивчення історії Голокосту пропонує вам для читання та роздумів набір матеріалів (інтерв'ю, виступи, відкриті лекції, відеоматеріали, аналітичні статті тощо), що з'явилися у публічному просторі після початку повномасштабного вторгнення РФ у вільну й незалежну Україну. Це перші спроби оцінити страшний злочин проти українського народу, показати жах війни, а також, певною мірою, роздуми про наслідки військової агресії диктаторської, імперської, злочинної держави проти демократичної України і про світ післявоєнний, де буде вільна європейська Україна і не буде місця тоталітаризму.

ЯК ТЕПЕР ГОВОРИТИ ПРО ГОЛОКОСТ?

На початку минулого року ми презентували переклад книжки «Війна Клари», створеної на основі щоденників дівчини з Жовкви, яка 18 місяців переховувалася у саморобному підвалі будинку від нацистів, а потім заледве пережила наступ і бомбардування радянської армії. Тоді для майже усіх наших слухачів і читачів ця історія була жахливим свідченням Голокосту, тієї епохи. Сьогодні багато з нас мають власний досвід життя у сховищах, сотні тисяч із нас упродовж тижнів не мали доступу до їжі, води, електрики, перебували під постійними обстрілами, втратили близьких.

Після перших днів війни ми з колегами усвідомили, що не зможемо говорити про досвід Голокосту й тієї війни без зважання на досвід війни теперішньої. Реальність цієї війни, злочини російських окупантів проти людяності, досвід наших співгромадян, вигляд наших міст і сіл – усе викликає болісні відсилання до розповідей тих, кому вдалося ту війну пережити, і згадки про тих, кому її пережити не вдалося.

Як змінилося ваше розуміння теми Голокосту й Другої світової війни тепер? Чи допомагає вам досвід роботи з цими темами впоратися з жахами сучасності? Які слова ви шукаєте і чи знаходите для розмови з дітьми або колегами?

Спробуємо знайти нові слова та підходи для розмови разом.

Інформація УЦВІГ

Коли навчався у старших класах, мені, як активному учневі, що постійно брав участь у міських, районних і міжнародних наукових олімпіадах, вчителька з історії запропонувала написати роботу для Українського центру вивчення історії Голокосту про Голокост у Харкові та Харківській області.

У той час Інтернет ще не був настільки переповнений інформацією, як зараз, і Вікіпедія не мала такої кількості статей, тому всі історії того страшного воєнного часу доводилося шукати в книжках, статтях та особистих свідченнях людей.

На той момент, читаючи та слухаючи історії людей, які вижили в жахливих обставинах, важко було зрозуміти, як взагалі можна робити такі злочини проти людей, куди дивився весь світ і чому всі мовчали...

Сьогодні ж, дивлячись на те, що відбувається в Україні, особливо після часткового (впевнений, якби нам показали все, ми б морально та психічно не витримали) оприлюднення інформації про злочини російських військових на територіях Київської, Харківської, Донецької та інших областей, можна дійти висновку, що це не «спеціальна воєнна операція», і навіть не війна, це геноцид українського народу.

Тому, коли деякі пишуть про воєнні трибунали, проводять аналогії з Нюрнберзьким процесом або ж взагалі говорять про необхідність створення українського «Моссату», також варто не забувати про досвід єврейського народу щодо збереження історії про геноцид, у нашому випадку – геноцид українського народу, і постійно нагадувати світу про те, що сталося з нашими громадянами в наших містах, у нашій країні.

Сергій Козирев,
випускник освітніх проектів УЦВІГ

Довгий час я досліджувала історію Голокосту. Один дослідник (на жаль, не згадаю прізвище) вивів «формулу», яка красномовно описувала весь процес трансформації політики у «розв'язанні єврейського питання»:

1. Ви не маєте права жити серед нас, залишаючись євреями.
2. Ви не маєте права жити серед нас.
3. Ви не маєте права жити.

Цей алгоритм охоплював усі сфери існування суспільства. Всі ми добре знаємо, які це мало наслідки.

Поява в інформаційному просторі нашого ворога тез про вже не «денацифікацію», а «деукраїнізацію», напштовхнули мене саме на таку асоціацію.

Чи справді «Ніколи знову» руками тих, що «можем павтарить», перетвориться на «Ніколи знову»?!

З огляду на вже відомі наслідки окупації Київщини, загравання деяких країн Європи перед інтересами ерефії, що фактично забезпечують «мовчазну згоду», ми на порозі нової масштабної трагедії.

Це та ситуація, коли я дуууууже дуже хочу помилятися.

*Олена Седин,
випускниця освітніх проєктів УЦВІГ*

Мушу сказати, що нинішня війна ніяк не сприяє глибшому розумінню Голокосту та досвіду Другої світової. Як то кажуть, «дякую, не треба». Ми можемо говорити і думати про Голокост тому, що ми люди, а не тому, що в нас теж війна, і так далі. Звісно, досвід нинішньої війни обов'язково доведеться враховувати, коли в майбутньому хтось звертатиметься до української аудиторії, але я вже бачу тут два потенційні негативні аспекти. Перший – ретравматизація аудиторії (та й тих, хто говорить або пише). Другий – небезпека поверхових історичних паралелей. Буде потрібен якийсь час, щоб виробити адекватні понятійний апарат і словник, який би не применшував ані поточний, ані минулий історичний досвід у його специфіці.

*Софія Грачова,
історикиня, м. Луганськ*

У мене взагалі цікавий збіг: саме восени 2021 року розпочала навчання на магістерській програмі Holocaust Studies університету Хайфи. Розпочала навчання онлайн,

бо тоді ще вирішувала питання з вакцинацією, а зрештою через війну до Ізраїлю так і не доїхала, проте «застрягла» в подорожі до Литви. Завдяки цьому маю можливість продовжувати навчання, хоча в теперішній ситуації ці теми сприймати складніше. Сподіваюсь у майбутньому застосувати свої знання, проводячи історичні паралелі та знаходячи слова для всього, що відбувається зараз.

Рашизм буде зафіксовано в історії як явище, і з часом з'явиться ще більше доказів і описових засобів, щоб про це говорити.

Маю сказати, що зараз вивчати Другу світову важко, але коли налаштуєшся на тему, то відчуваєш упевненість від розуміння, що тоді нацизм перемогли. І нині, завдяки попередньому досвіду, світ дуже швидко об'єднується і каже «ні» рашизму у масці «антинацистів». Якби не знання історії, то не було б такої швидкої реакції (хоча Україні, звісно, хотілося б ще швидшої реакції, бо чекаємо ще з 2014... та «краще пізно, ніж ніколи», і зараз світ прокидається).

*Раїса Савченко,
випускниця освітніх проєктів УЦВІГ*

Оскільки я досліджую вплив травми Голокосту на сприйняття часу, я відчуваю вплив теперішньої війни саме у цьому аспекті. Для Іди Фінк час був фрагментарним, а для мене час зупинився. Я ніби поставила життя на паузу, і наразі я зовсім інша людина. Гадаю, буде дуже цікаво провести компаративний аналіз категорії темпоральності у літературі Голокосту та у свідченнях очевидців нашої війни. Але це вже буде можливо, тільки коли це все закінчиться...

*Анастасія Міхеєва,
випускниця освітніх проєктів УЦВІГ*

Я можу сказати з впевненістю, що досвід роботи з темою Голокосту мені допомагає в умовах сучасної війни. Як саме – могла би розповісти глибше. З дітьми не доводилося багато спілкуватися, але в розмовах з дорослими я достатньо часто використовую приклади з історії Другої світової війни та Голокосту.

*Аня Бережна,
координаторка проєкту «Вчимося пам'ятати»*

«ОБСТРІЛ БАБИНОГО ЯРУ: СПАДКОЄМНІСТЬ ВІД ГІТЛERA ЧЕРЕЗ СТАЛІНА ДО ПУТІНА» - український історик

Під час обстрілу Києва російські ракети вдарили в район меморіалу Голокосту «Бабин Яр» – по старому єврейському цвинтарі. Російські ЗМІ «анонсували» цей авіаудар: військове керівництво країни-агресора заявило, що в такий спосіб вони виведуть із ладу технологічні об'єкти СБУ. Загинули п'ятеро людей. Обстріл району меморіалу «Бабин Яр» став однією з тем розмови президента США Джо Байдена та президента України Володимира Зеленського.

«Які в мене можуть бути нові думки щодо “російських фашистів” у зв'язку з обстрілом Бабиного Яру?!», – ставить риторичне запитання голова Асоціації єврейських організацій та громад України (Ваад) Йосип Зісельс.

«Я завжди знав, що вони здатні на будь-які нелюдські вчинки», – каже він. Зараз Ваад працює над зверненням до

Всесвітнього єврейського конгресу (WJC) щодо обстрілу території Бабиного Яру.

«Чого ви від них очікуєте? Які сентименти у них можуть бути стосовно дорогих для нас місць чи людських цінностей загалом? Жодних. Вони будуть робити все, що їм потрібно, незалежно від того, до яких місць ми прив'язані,

Обстріл телевежі.
Одна з ракет влучила на територію Бабиного Яру

«Київ – моя батьківщина, я звідси не поїду», –
каже Анатолій Подольський

Йосип Зісельс

у тому числі до релігійних. І давно треба було зрозуміти, що це має бути війна до останнього російського солдата на нашій території», – заявив Зісельс.

1 березня російська армія обстріляла київську телевежу: одна ракета влучила в технічну будівлю центру, друга – в будівлю «Авангарду», яка стоїть на території колишнього єврейського цвинтаря.

Уламки летіли в різні боки, і один із них потрапив у паркан колишньої контори старого єврейського цвинтаря у Бабиному Яру, – дірка 40 сантиметрів, уточнює Зісельс. Він також нагадав, що першого ж дня війни російська армія обстріляла Умань – важливе для євреїв місто, де розташована могила засновника брацлавського хасидизму рабина Нахмана.

Зі зверненням до росіян після обстрілу Бабиного Яру виступив і головний рабин України Моше Реувен Асман. «Вам брешуть на телебаченні, в Україні відбуваються військові злочини. Щойно був обстріл Бабиного Яру, п'ять хвилин тому, три ракети потрапило туди, 5 хвилин тому. Це символічно, де лежать двісті тисяч убитих євреїв, ні в чому не винних жінок, людей похилого віку та дітей. Мені дзвонять з усього світу – євреї, українці, росіяни, і просять допомогти гуманітарною допомогою. Наші волонтери працюють під загрозою смерті по всьому Києву та області. Я не поїхав і не залишу свою громаду. Я гордий, що мені випала честь рятувати людей і бути на боці світла, а не на боці тих, хто вбиває», – сказав він. Ті, хто мовчать, – співучасники військового злочину, заявив рабин, а сам він ніколи не думав, що, ймовірно, загине під вогнем російської артилерії.

«Росія – це країна-терорист, яка воює чи створює військові конфлікти майже в кожній країні-сусіді, – каже член наглядової ради Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» Макс Яковер. – Про реалізацію проєкту меморіалу говоритимемо після війни. Грузія, Молдова, Вірменія, тепер Україна. І привід тут не має значення. У кожній країні для внутрішньої аудиторії придумують брехню. Те, що спроба наступу на Київ розпочалася з удару по Бабиному Яру, – це дуже символічно. Радянський Союз зробив усе, щоб приховати пам'ять про Бабин Яр. І зараз у євреїв стріляють удруге. Євреїв під час Другої світової не приймала майже жодна країна. Зараз євреї можуть промовчати, як чинили щодо них 80 років тому, чи допомогти Україні. Потім буде складно говорити “never again”».

«Зараз моя країна та народ переживає справжній жах, – стверджує директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський, – путінська Росія веде війну проти нашої незалежності. Вона ненавидить українське бажання свободи й не хоче, щоб ми були окремою країною». Єврейська громада у 2014 р. брала активну участь у Революції Гідності та спеціально зверталася до кремлівської влади із закликами не «захистити» українських євреїв.

«Те, що вціпили у вежу, – це ще один злочин путінського режиму проти цивільного населення. Я вчора відчув наступність від Гітлера через Сталіна до Путіна. Я писав, що Гітлер убив євреїв України, а Сталін знищив пам'ять про них. У радянський період було заборонено приходити та вшановувати пам'ять убитих, і лише коли Україна стала суверенною, ми отримали можливість вшановувати наших загиблих. Вчора “сталінське” вбивство пам'яті продовжилося. І кого світ сьогодні має називати нацистами? Мабуть, не українців, а тих, хто погоджується із путінським режимом, який давно варто знести», – заявив український історик єврейського походження. Він також нагадав, що Бабин Яр – це частина української історії. У цьому місці вбивали не лише євреїв, а й українців, військовополонених, ромів та інших.

Жахливо, що в Україну прийшла війна, каже пресекретар єврейської громади Києва Леонід Барац. Обстріл вежі він з антисемітизмом не пов'язує; окупант вдарив у стратегічно важливу для себе ціль, уточнює він.

«Ми сподіваємося, що якнайшвидше настане мир. Єврейські громади по всьому світу, включно з тими, що в

Україні, моляться за це. Громади допомагають лікарям та нужденним, тим, хто хоче покинути зону бойових дій. Будь-яка війна і смерть – це страшно, а з погляду юдаїзму особливо погано, коли опоганюють могили», – заявив Барац. Община засуджує будь-які акти агресії та насильства, а головний рабин Києва на зв'язку зі своїми колегами в інших країнах та допомагає людям із продуктами.

Обстріл засудив міністр закордонних справ Ізраїлю Яір Лапід і припустив, що Ізраїль, можливо, допоможе усунути ушкодження. «Ми засуджуємо атаку на єврейський цвинтар біля меморіалу пам'яті жертв Голокосту в Бабиному Яру в Києві. Ми закликаємо зберігати та поважати святість цього місця», – написав Лапід у Фейсбуці.

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/babyn-yar-obstril-voenny-zlochyn/31732396.html>

СВІТ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Коли закінчиться ця війна? Чи обмежиться вона Україною? Чи наважиться Путін вдатися до свого ultima ratio, за який у сучасних королів правлять не гармати, а атомні бомби? Ніхто наразі не відповідає на ці запитання. Але вже зараз ми маємо думати, як виглядатиме повоєнний світ. Бо те, що спостерігаємо сьогодні, є відчайдушною спробою політичних акторів зберегти той простір, який виник після Другої світової війни. І насамперед простір ментальний. Наочною ознакою цього є експлуатація усіма сторонами термінології, що прямо відсилає до тієї війни, насамперед «фашизму».

1. Найменше з питань щодо Росії. Насправді, путінська Росія не вигадала нічого нового. Жодного «рашизму», «путінізму» тощо не існує в природі. Є відчайдушна спроба повернутися у світ до 1991 року. Адже СРСР не просто захопив пів-Європи і створив імперію від Берліна до Ханоя. Головне, що він отримав на це мовчазну санкцію від Заходу в подяку за «визначальний внесок у перемогу над нацизмом». Тому претензія сучасних росіян, від імені яких і виступає Путін, полягає не просто в тому, що їх позбавили «великої країни». Вони ображені на те, що Захід не так завзято, як раніше, висловлює безмежну подяку своїм «визволителям». Тому брак зовнішнього визнання компенсується створенням внутрішньої ерзац-релігії «Великої Перемоги». А вся російська агресія має характер реакції кинутого чоловіка, який у прагненні повернути дружину не гребує жодними засобами, включно зі скандалами, бійками, захопленням квартири та викраденням дітей.

2. Захід теж відчайдушно хапається за звичне життя. Питання не просто в боягузтві та небажанні пожертвувати матеріальним комфортом. Зараз під загрозою опинилися два засадничі міфи, на яких тримається повоєнний західний світогляд.

Перший міф – про союзні держави, які перемогли «найбільшу загрозу людству» – німецький нацизм. Рішуче виступити проти Росії – це «зрадити братів по зброї». Тим самим Сполученим Штатам набагато простіше увійти у конфронтацію з Китаєм. Адже це не той Китай, із яким вони пліч-о-пліч воювали з Японією. «Той» Китай – це Тайвань, де після поразки у громадянській війні знайшли прихисток солдати генералісімуса Чан Кайші, союзника Рузвельта і Черчилля.

Другий міф – про Європу без війни. Вперше з часів Римської імперії Європа не знала великої війни упродовж майже 80 років. І сьогодні вона відчайдушно намагається зберегти цей новий Рах Романа. Відмова негайно прийняти Україну не лише до НАТО (що, справді, матиме наслідком пряму війну з Росією), а й до Євросоюзу – це бажання залишити війну за кордоном Європи. Дві тисячі років тому «Римський мир» закінчувався там, де пролягали кордони імперії цезарів. Так і сьогодні для європейців Європа «закінчується» там, де пролягає зовнішній кордон Європейського Союзу.

3. Нарешті, Україна вчергове демонструє двоїстість суспільної свідомості. З одного боку, усім цим нескінченним

Червонопрапорним, орденів Суворова і Кутузова, імені 70-річчя Великого Жовтня російським гвардійським дивізіям протистоять українські бригади імені гетьманів Мазепи і Виговського, Чорних Запорожців і Лицарів Зимового Походу.

А з іншого, президент надає українським містам радянського звання «міста-героя». Українських воїнів досі нагороджують радянської Золотою зіркою. А українські політики, журналісти та історики змагаються з російськими за право виступати від імені «радянських переможців нацизму» й таврувати ворогів як «нащадків фашистів».

З цього випливають ключові напрями ідейного перетворення повоєнного світу, які єдині можуть стати запорукою від чергової війни вже найближчим часом. Адже знищення армії агресора та руйнація його економіки самі по собі лише сприяють розквіту в нього почуття «несправедливої образи» та бажання «розплатитися за приниження». Це наочно демонструє порівняння досвіду Ваймарської республіки 1920-х років із повоюваною ФРН.

Отже, такими напрямками мають бути:

1. **Дерадянїзація.** Ключем до дерадянїзації є руйнування того, що можна назвати «нюрнберзьким міфом» – міфом про те, що німецький нацизм був найбільшим злом у світі, проти якого об'єдналися «сили світла». Головною метою Нюрнберзького процесу було не так покарати німецьких військових злочинців, як відбілити злочинців комуністичних. Адже останні не лише були співвинуватцями у розв'язанні Другої світової війни, а й вчинили до її початку на підвладних їм землях не менші за масштабом злочини. Саме міф про Радянський Союз як «жертву підступного нападу гітлерівської Німеччини» та «радянських визволителів від нацизму» значною мірою підтримує на Заході сентимент до сучасної Росії.

2. **Декомунізація.** Дерадянїзація і, відповідно, засудження злочинної зовнішньої та внутрішньої політики СРСР, що провадилася всі 70 років його існування, мають зняти бар'єр для декомунізації світового інтелектуального і політичного простору. Усвідомлення того, що комуністична ідеологія має спільні витоки з нацистською, а комуністична політика була так само злочинною, як нацистська, відкриє шлях до їх делегітимації. Відкриття правди про практику комуністів усюди і завжди, без будь-яких винятків, не просто позбавить рожевого флеру їхніх сьогоднішніх нащадків. Це нарешті розчистить простір для відродження правого лібералізму у вільному світі.

3. **Дерусифікація** є, можливо, найскладнішим завданням. Ми маємо зруйнувати цілу низку застарілих міфів. Про «тисячолітню Російську державу», що веде свій родовід від Київської Русі. Про московський «Третій Рим» як опору Східного православ'я. Нарешті, про уявну Європу від Лісабона до Владивостока з центром на Уралі. Адже, крім давньої інтелектуальної традиції, їх живить підсвідомо віра в те, що будь-який білий християнський народ є «одним із нас». Отже, амбітним і складним, але нагальною необхідним завданням є відновлення історичної правди. Про Україну як справжню спадкоємицю Київської Русі і Київської митрополії. Та про Росію як політичного нащадка Золотої Орди. Це не заперечує можливості включення у майбутньому оновленої Росії до європейської родини, але не як пихатого «старшого брата», а як розкаяного «блудного сина».

Ми маємо зараз унікальний шанс очолити перетворення Європи. На наших очах Україна посідає місце Польщі XIX століття. Польщі, знищеної, насамперед, тією самою Росією. Польщі, що раз у раз поставала проти загарбників. Польщі, що була символом прагнення до свободи не лише в Європі, а й у самій Росії. Польщі, що зупинила у 1920 році більшовицьку орду на Віслі. На жаль, незабаром багатостраждальна Польща була знову затиснута між комуністичним СРСР і нацистською Німеччиною і не змогла втримати свою незалежність. Сьогодні Україна перебуває в набагато сприятливішій ситуації, ніж Польща у 1939 році. За спиною у нас – європейські народи, що вірять у нас і справедливості нашої боротьби. Ми маємо захистити їх та принести їм світло нової свободи.

*Віталій Нахманович,
провідний науковий співробітник Музею історії Києва
Джерело: <https://ukline.info/2022/03/19/>*

CANCEL RUSSIA ЯК ІНСТРУМЕНТ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

Буквально через кілька днів після початку російського вторгнення українські інституції і дієвці культури висунули до міжнародної культурної спільноти вимогу запровадити «культурні санкції» проти Росії і зупинити будь-яку співпрацю з людьми та інституціями, які прямо чи опосередковано підтримуються путінським режимом і російським капіталом.

Український інститут надіслав своє звернення понад 500 представникам партнерських інституцій і професійних мереж за кордоном і в Україні, заохочуючи їх поширювати заклик від свого імені, а також окремим листом звернувся до академічних спільнот та університетів Європи і Північної Америки. Інший відкритий лист про «культурні санкції» підписали понад 3800 журналістів, правозахисників, освітян, представників української культури. Аналогічні заклики ширять і відомі українці, які мешкають і працюють за кордоном.

Аргументи України неспростовні: Росія розв'язала невинуватому війну проти суверенної держави, грубо порушує норми міжнародного права, цинічно вбиває тисячі невинних людей і свідомо руйнує архітектурну спадщину українських міст. За таких умов будь-яка культурна співпраця з агресором нормалізує його злочини та створює для Росії нові майданчики для самопрезентації. Український інститут у своїх зверненнях наголошує: Росія десятиліттями інструменталізувала культуру для політичної пропаганди, вибілювання своєї міжнародної репутації, відволікання уваги світової спільноти від воєнних злочинів проти інших країн, утвердження імперських і колоніальних ієрархій у світовій гуманітаристиці.

У це дискурсивне поле були і є втягнуті провідні науковці, куратори, історики мистецтва, директори фондів, музеїв, фестивалів і філармоній. Чимало з них охоче співпрацювали з російськими державними інституціями навіть після 2014 року, воліли не зважати на сумнівне походження капіталу, який щедро фінансував таку співпрацю, і не ставили під сумнів токсичні, а подекуди й антинаукові нарративи, які поширювались через російські мистецькі проекти.

Особливо показовими були грандіозні виставки «російського мистецтва» у 2017 році, приурочені до 100-ліття Жовтневої революції, в МоМА в Нью-Йорку, Королівській академії мистецтв у Лондоні і Grand Palais у Парижі. Отримавши «режим найбільшого сприяння» і доступ до російських колекцій, іноземні куратори не цурались ані привласнення Росією художнього надбання України та

інших країн, ані некритичної естетизації тоталітарного мистецтва.

Метафора «великої гуманістичної російської культури» остаточно вичерпала себе 24 лютого 2022 року, коли перші

бомби впали на українські міста. Проте сентимент до Толстого, Достоевського, Шостаковича чи так званого російського авангарду пишно квітне у свідомості мільйонів іноземців, які досі вірять, що культуру можна відокремити від політики, а відповідальність за війну покласти на одного-єдиного диктатора.

Солідарність усього світу з Україною є справді безпрецедентною, і міжнародна культурна спільнота робить дуже багато, щоб підтримувати Україну як словом, так і ділом. Утім реакція Заходу на заклики «скасувати російську культуру» є надзвичайно показовою для розуміння причин і масштабів проблеми, а отже – і для розуміння завдань, що стоять перед українською культурною дипломатією.

Низка інституцій, зокрема Metropolitan Opera, Карнегі-хол та Баварська опера, розірвали контракти з диригентом Валерієм Гергієвим і співачкою Анною Нетребко й оголосили про відмову від співпраці з російськими митцями. Каннський кінофестиваль відмовився приймати офіційну російську делегацію та осіб, пов'язаних із російським урядом. На цьому тлі Королівська опера в Лондоні випустила ганебну заяву, в якій війну в Україні названо «гуманітарною кризою», а про Росію не згадано взагалі. Більшість наших співрозмовників стримано відреагували на заклик припинити співпрацю з Росією, обмежившись словами підтримки і готовністю допомогти українським біженцям. Найбільш радикальну позицію очікувано озвучили інституції Польщі й Литви, натомість німці заявили, що «справжній ворог – це Путін, а не Пушкін», а більшість французів узагалі делікатно промовчали.

Водночас західні культурні й академічні інституції заповзялись запускати програми, покликані «примиряти» українців із росіянами й модерувати «міжкультурний діалог». Прикметно, що далеко не всі цікавляться, чи Україні потрібне примирення на четвертому тижні війни. Запускають численні резиденції і програми підтримки митців, розраховані водночас на українців, росіян і білорусів. Російських опозиціонерів і «жертв режиму» урівнюють з українцями – жертвами війни; обидві сторони вважають однаково постраждалими від Російської держави.

У такий спосіб розмивається спільна відповідальність усіх росіян за 23 роки путінізму, нинішню війну в Україні, пасивність та аполітичність суспільства, неспроможність і поразку громадянського спротиву. Дехто перевзувається просто в польоті: російський режисер Ілля Хржановський,

очільник безнадійно скомпрометованого Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», заснованого на кошти підсанкційних російських олігархів Фрідмана і Хана, підписує лист із вимогою боротися проти злочинів Путіна в Україні. Усе це справедливо викликає гнів усередині України, але цілком нормально сприймається в умовному Брюсселі, Вашингтоні чи Берліні.

Ці симптоми не випадкові: вони основані на фундаментальному нерозумінні іноземцями природи українсько-російських відносин, а також сприйнятті української культури й ідентичності як недостатньо суб'єктної та значущої. Тому міжнародна спільнота має нарешті збагнути, що війна Росії проти України є неокolonіальною, а кількості боротьба України за незалежність – деколонізаційною; і ці екзистенційні завдання завжди будуть взаємозаперечними. Україна виборює свою незалежність не лише зброєю, тому культурний фронт – не менш важливий, ніж воєнний.

Зверхній погляд частини культурного Заходу на українські заклики до бойкоту Росії й непереможне бажання «примирити» жертву з її агресором теж є глибоко колоніальними. Це світогляд, в якому діють жорсткі ієрархії: Росія все ще є центром, а Україна – маловідомою периферією; питома цінність російської культури вища, ніж життя людей; голос Росії за замовчуванням авторитетніший, аніж голос колонізованих нею сусідів. Ця парадигма безнадійно застаріла, тому ми категорично не можемо погоджуватись на «примирення» чи діалог, який не передбачає її деконструкцію.

Точка відліку будь-якого примирення з Росією – далеко в майбутньому: тоді, коли Росія повністю покине територію України, включно з Кримом і Донбасом; понесе відповідальність за воєнні злочини в міжнародному трибуналі й виплатить Україні репарації; коли впаде путінський режим, а наступний, демократично обраний уряд, рештки громадянського суспільства і медіа одностайно визнають і вибачаться перед Україною за всі свої злочини; коли російське суспільство зможе критично осмислити свою поразку і зробити з неї висновки.

Звісно, цей сценарій звучить надто фантастично, але це не означає, що Україна має вже сьогодні погоджуватись на компроміси. Будь-яке прискорене чи передчасне примирення з Росією є вкрай небезпечним: воно стане новим витком реколонізації дискурсу про Україну в міжнародному контексті за старими правилами і в старих структурах. Іншими словами, збережеться нинішній погляд на Україну як культурну провінцію; Росія залишиться центром «слов'янських», «пострадянських» або «євразійських» студій у світових університетах; світ охочіше примирятиметься з Росією, точніше жменькою її інтелектуалів, які все одно залишаться носіями імперського і колоніального мислення. Шанс для України встановити свої правила примирення може бути втрачено.

Питання «що робити з Росією після війни?» буде великим викликом для постколоніальних студій. Росія є прикритим анахронізмом, який випав з історичного часу і не пройшов болючий процес деколонізації, але це чомусь не готові розуміти західні інституції. Нинішня війна – шанс відкрити їм очі. Це шанс виробити нову оптику, нові засади співжиття і спілкування – не лише теоретичні, а й такі, що втіляться в конкретні правові, економічні, гуманітарні

політики, які опишуть і зафіксують новий світовий порядок. Україна має бути його співтворцем.

Роль української культурної дипломатії сьогодні – максимумно наближати цей момент. Це завдання на довгі роки. У контексті російської війни культурна дипломатія

має не пропонувати діалог або примирення, а забезпечувати стримування (deterrence) від російського культурного і мовного домінування, захист від загроз для нашої ідентичності. Це наша робота на самозбереження.

Володимир Шейко, генеральний директор Українського інституту
Джерело: https://lb.ua/culture/2022/03/18/509953_cancel_russia_yak_instrument.html

24 ЛЮТОГО – 24 БЕРЕЗНЯ 2022 року...

Відчув сильну потребу написати такий текст і залишити його тут. Це не текст історика про війну (можливо, це попереду...), а нарис киянина з прифронтового рідного міста. Стиль написання тут годі й шукати, це не публіцистичний, не літературний, тим більше не науковий текст.

Це суцільні переживання, написані вчора в перервах між тривогами і вибухами, в коридорі між двома квартирами, між двома стінами, де немає вікон...

24 лютого – 24 березня 2022 року...

Місяць війни проти України, місяць, як Україна вражає світ... чотири тижні, що вразили світ, вразили нашою боротьбою за свою свободу і життя, за те, щоб бути вільними, проти ворога на ім'я росія, рашистська, путінська ерефія... Все з маленької літери, тепер і надовго...

24 лютого 2022 року десь після 5-ї ранку, але ближче до п'ятої, ніж до шостої, наш добрий сусід Микола Олександрович (йому далеко за сімдесят, і вже 50 років, як ми сусіди) телефонує дружині, телефонує моїй Жанні й каже: «Жанна, извините, война началась...». Моя мама 1924 року народження, яка вже давно не з нами, розповідала мені, вперше в моєму житті, це було у 1973 році, як «Київ бомбили в 4 утра 22 июня 1941 года...».

Скільки себе пам'ятаю, завжди боявся, з дитинства боявся нічних або дуже ранніх телефонних дзвінків. Вони, звичай, нічого доброго не віщували... Такі дзвінки про смерть, про смерть близьких і рідних людей... Так повідомляють про це, так буває, я пережив таке... і вже не один раз.

І дивимось ми один на одного, на песика нашого, телефонуємо сину в інший район міста, дивимось на Валентину Іванівну, тещу мою, дружини моєї маму, а їй вже скоро 80... Вісім років тому вона лежала на асфальті в рідному Луганську під кулями і бомбами в повній трагедії, яку тотально й остаточно режисувала клята ерефія, і ось зараз вона знову під бомбами вже у рідному Києві, вже разом із нами в тій відкритій і бруталній фазі війни, що вже вісім років веде проти України та сама клята ерефія. Як же вони нас ненавидять, бояться і заздять, а ми їх тільки ненавидимо зараз, після чотирьох тижнів війни, коли стільки людей вони вбили своєю автоматичною зброєю, бомбами, ракетами, танками. А точно зараз я кажу: що ми не тільки не хочемо забути про це, але ми не пробачимо їм це. Думаю, що до моєї смерті я їм не пробачу вже... а в Україні ніколи не зможуть про це забути.

І точно Ми Переможемо! І точно все буде Україна! А тому, що ми всі просто по-іншому не хочемо, не хочемо повертатись у концтабір із кгб під назвою ерефія, ми ніколи не будемо там. Хай залишаються в своєму ГУЛАГу, це їхній вибір, вибір рабів. Свобода – це наш вибір. Чудова наша жінка-військова, років на п'ять молодша за мого сина, висловила на першому тижні: «Ми не боїмося смерті, вона ж все рівно так чи по-іншому до кожного прийде, ми боїмося бути рабами»... Ось у цьому ми всі... А журналісти

наші від ранку 24 лютого в цьому нескінченному марафоні про події на війні, такі класні молоді дівчата і хлопці, з високою освітою, чудовою рідною мовою і з таким переживанням за свою країну, і з таким болем за вбитих наших людей, цивільних і військових, болем і сльозами, які вони абсолютно не приховують. І в цьому також наша сила. Тому що ми вміємо співчувати, берегти і цінувати життя людини, а вороги нічого цього не знають і не відчувають. Ніколи не забуду обличчя однієї з наших прекрасних молодих журналісток, яка повідомляла про те, що наш офіцер, який відправив руській корабель на ... і став гордістю країни і світу, що він зараз у полоні рашистів. Вона дивилась на його фото, а я дивився на її обличчя, в цьому її погляді були такий сильний біль і така ще сильніша любов... І тому точно Ми Переможемо!

Звикання до страшного... звикання... до сирен, тривог, напружених людей, поглядів, пустого міста, зовсім пустого, тихого до крику, тривожно тихого, мовчазного без людей, але з людьми, без машин, але з машинами, з їжаками проти танків, бетонними блоками: «Смерть оркам, смерть х...йлу, смерть ворогам, корабель, іди на х...й». Ідіть всі туди, вороги кляті, ненависть до них переповнює мене прямо зараз. Місто з великими протитанковими їжаками та маленькими їжачками, багато оборони, окопи, бліндажі, мішки з піском... і люди, солдати, тероборонці, гвардія, поліція, автомати з магазинами, повними патронів, на запобіжнику, а також і на автоматичній і одиночній стрільбі. Я бачив, я знаю, як поводить себе автомат у руках, пам'ятаю, колись стріляв на якихось навчаннях декілька разів (36 років тому в тій армії в тій совєцькій імперії, що зараз душить і вбиває мене, всіх нас, нашу свободу і незалежність, але х...й їм, а не Херсон). Вони готові стріляти, вони стріляють у ворога. Ми пересуваємось пішки та їдемо по рідному місту, посміхаємось воякам, відкрито дивимось на них (і хвилюємось усередині), і вони дивляться на нас, і ми бачимо, що ми разом у своєму гніві, боротьбі, ми разом, і ми реально морально сильні і вже не тільки морально на третій тиждень війни, а на четвертий ще сильніше... Звикання до новин із війни, щосекунди з телефоном, у туалеті, в ліжку, на вулиці, в укритті, з собакою. Він насторожений також, здивований, що тихо і напружено, швидко все робить, переживає разом зі мною... Кожного ранку о 7-й, завдяки і заради песика, я на вулиці. Бачу людей, що після ночі прямують додому із метро, вітаємо одне одного, говоримо якісь слова, підтримуємо, ніколи такого не було в Києві до війни. Сьогодні зранку це відбувалося під вибухи, що лунали з боку Броварів або Борисполя, ніхто навіть не здригнувся... А вітання з лікарями на «швидких» – це особливі вітання: машина повільно їде, і перехожі їх вітають, їм вклоняються, а лікарі так само їм відповідають.

Я також переживаю, весь час переживаємо, звичка телефонувати кожної миті всім, і тобі всі телефонують. Під сло-

вом «телефонують» – усі види зв'язку, ось що я маю на увазі. А це означає, що пишуть в усі застосунки, відео, аудіо. Моторошні страшні новини, новини від людей, яких знаєш особисто, переживання за багатьох, і багатьох і за тебе також переживання... Телефон весь час, весь час заряджаєш, із дружиною телефонуємо сину кожного дня, кожної хвилини. Тривога – і він нам пише: «Скоріше в укриття», і він зі своєю дружиною і друзями, яких вони взяли до себе жити з Конотопа, в укриття, і так уже місяць! Місяць війни, чергування вночі біля телефону і великого монітора, який поки що зветься телевізором, жодної нормальної ночі за місяць, очі червоні, жодного спокою, і забули вже про спокій. Весна, тепло, і нікого це не надихає. Війна, тільки війна, і думки тільки про людей, про війну... В укритті між двома стінами без вікон ми з дружиною, мама дружини, песик наш рідний, і в телефоні весь час син наш рідний. І радіємо за нашу армію, весь час гімн, прапор, слова, які сповнені героїчним і гордим сенсом вже навіки: «Слава Україні! Героям Слава!». Ці слова після Майдану, розстрілу Небесної Сотні і війни мають тепер і назавжди сучасний сенс, сенс боротьби України за людей, гідність, свободу. І тільки так. І радіємо нашій кожній перемозі. І ще багато слів, напруги, хвилювання, але точно не страх і паніка, точно немає, є напруга і є якась космічна ненависть до ненависного ворога. І сльози і ком у горлі, до кінця світу, коли ти бачиш і читаєш про вбитих рашистами людей у Харкові, Маріуполі, Чернігові, Ірпені, Гостомелі, Рубіжному, Краматорську, Бучі, Северодонецьку... Хочеться не кричати, а волати. А коли ти в ті міста дзвониш друзям, колегам і ще комусь, і коли телефон не відповідає... Однак якщо вдалося допомогти друзям, колегам влаштуватися на нових місцях, знайти роботу – ти щасливий, дуже щасливий... І ті закордон-

ні друзі, які допомогли з цим, насправду виявились друзями, емпатія до нас у них така потужна і чесна зараз, і тому Ми Переможемо!

На сусідів зараз по-іншому глянув, допомагаємо дуже старим людям. На початку тероборони одягом також допомагали; приємно, що тепер вони належно укомплектовані. Побачив в теробороні Києва мого студентського товариша з повним боєкомплектом. Згадали, як 36 років тому в Києві ночували в бараках закинутаго заводу і чекали, поки «покупці» нас по військових частинах розберуть і повезуть у жахливих вагонах... Тоді ми нічого не вирішували і не розуміли, навіщо і що ми захищаємо. А зараз він у 55 років знає, чому він взяв зброю, і ми разом знаємо, що захищаємо. Пишаюсь своїм інститутським однокурсником.

І син каже, що нашим військовим потрібно повсякчас казати добрі слова підтримки, всім виглядом демонструвати відверто, що ми разом, і ми точно разом.

Листуємося в телеграмі українською і тільки українською. І не треба нам із сином щодо цього вже дискутувати, після 24 лютого ці дискусії втратили жодний сенс...

А вчора мені розповіли історію, що до Ізраїлю приїхала киянка з двома дітьми, біженка. Її 14-літній син – баскетболіст, справжній юний спортсмен, височенний просто. Йому там добрі умови запропонували, вже одразу до команди взяли. Запитали, чи після війни він залишиться у них. А він відповів, що ні. Він сказав, що живе в Україні, в Києві й обов'язково повернеться ДОДОМУ!

Тому Ми й Переможемо!

Слава Збройним Силам України!!!

*Анатолій Подольський,
директор Українського центру вивчення історії Голокосту
Джерело: сторінка автора в Facebook*

НАУКОВА ПОЛЕМІКА

ДЖЕФФРІ ВЕЙДЛІНГЕР: «Я ВВАЖАЮ, ЩО ПРИПИСУВАННЯ ПРОВИНИ ЗА ГОЛОКОСТ “ДЕРЖАВІ” – ЦЕ СПОСІБ УНИКНЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»

– Професоре Вейдлінгере, розкажіть, будь ласка, що вплинуло на вибір Вами професії історика?

– Я розпочав навчання в університеті у 1989 р., коли впала Берлінська стіна і комунізм у Європі доживав свої останні дні. Сім'я моєї мами втекла з Польщі ще напередодні Другої світової війни, а мій батько зміг утекти з Угорщини вже в повоєнний період. Тому мені було цікаво спостерігати по телебаченню, як світ, про який я так багато чув із сімейних історій, раптом став доступним у спосіб, який я ніколи навіть не уявляв. Здавалося, що світ змінюється надто швидко, і мені було дуже цікаво якомога більше дізнатися про ці зміни. Спочатку я вивчав історію Росії в коледжі, а потім продовжив роботу над дисертацією з історії Росії в Джорджтауні. Коли мій науковий керівник Річард Стайтс дізнався, що я з дитинства розумію їдиш та іврит, він заохочував мене вивчати історію російських євреїв. Зрештою, я написав дисертацію про Соломона Міхоелса та ГОСЕТ (Московський державний єврейський театр). Надзвичайно багато речей у російській єврейській історії були

пов'язані з Україною, тому я цілком природно зайнявся вивченням історії українських євреїв. Проте я розпочав досліджувати Україну по-справжньому в 2002 р., коли записував усноісторичні інтерв'ю мовою їдиш у складі команди АНЕУМ (Архів історичних та етнографічних спогадів мовою їдиш). Протягом кількох років я кожного літа повертався в Україну і подорожував колишніми штетлами, беручи інтерв'ю в людей старшого віку, що були носіями мови їдиш. Я був настільки вражений їхніми розповідями, що написав про це свою третю книжку «*In the Shadow of the Shtetl*». Саме ці розповіді вперше пробудили в мене інтерес до погромів 1918–1921 рр. і складнощів, з якими в ті часи стикалися всі народи, що жили в Україні.

– Які історичні праці були найважливішими для Вас у процесі становлення як історика?

– Я зацікавився історією, читаючи роботи Наталі Земон Девіс, Емануеля Ле Руа Ладюрі, Ентоні Графтона та Карло Гінзбурга. Я був заінтригований самою ідеєю формувати наративи на основі неповних джерел та підказок. Пізніше я

Вступ Червоної армії в Одесу після евакуації французів (1919 р.)

Євреї протестують проти польських погромів

зрозумів, що найважливішою рисою історичного розвитку нашої ери було піднесення модерного націоналізму. Тоді я прочитав багато праць зі сфери теорії націоналізму: спочатку це були класичні роботи Ернеста Гелнера та Бенедикта Андерсона, а пізніше – вужчі дослідження, присвячені Росії та Східній Європі. Твори Шимона Дубнова, які я читав в аспірантурі, також справили на мене великий вплив. Вони допомогли оцінити як шляхи, за допомогою

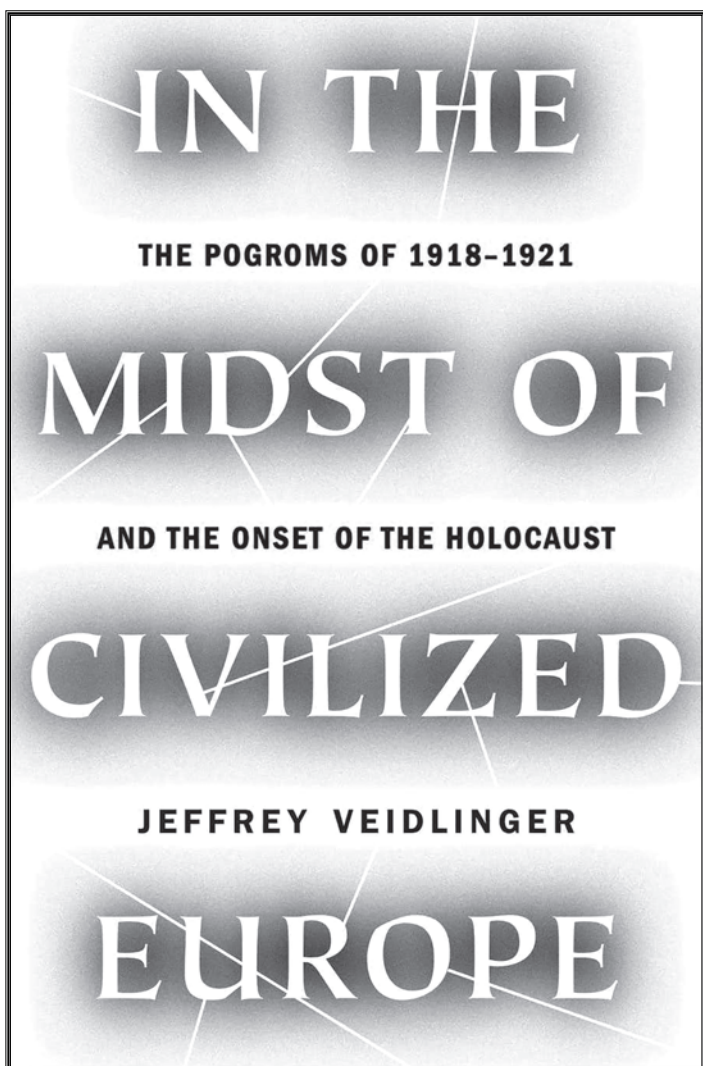
яких широкі кола громадськості можуть бути вписані в єврейську історію, так і потенціал єврейської автономії.

– Які тенденції розвитку сучасної світової історіографії Голокосту Ви вважаєте найважливішими?

– Останнім часом з'явилося чимало чудових досліджень про «Голокост від куль» (перші масові вбивства євреїв у Східній Європі), які допомагають нам осмислити Голокост як наслідок діяльності не лише політичних лідерів і масових рухів, а й звичайних людей. Ці дослідження, які ймовірно почалися з роботи Крістофера Браунінга, були розвинені такими вченими, як Ян Гросс, отець Патрік Дебуа, Венді Лауер, Кай Штруве, Дітер Поль та Омер Бартов. Вони допомогли нам оцінити ті шляхи, якими звичайні люди сприяли втіленню Голокосту або через безпосередню участь, або ж як сторонні спостерігачі. Я також вважаю, що ми отримали велику користь, розглядаючи Голокост радше в контексті спадкоємності з попередніми періодами, а не досліджуючи його як радикальний розрив із минулим. У зв'язку з цим надзвичайно цінними є праці Тімоті Снайдера, Шимона Редліха, Олександра Прусина, Джорджа Лібера та багатьох інших вчених.

– Одні історики звертають більшу увагу на роль держави в організації Голокосту, інші – віддають перевагу студіям соціальної динаміки розгортання злочину та ролі місцевого населення в ньому. Вашу останню працю («In the Midst of Civilized Europe») присвячено ролі місцевих спільнот та соціальної динаміки насильства. Чому Ви обрали саме такий фокус дослідження?

– Я вважаю, що приписування провини за Голокост «державі» – це спосіб уникнення відповідальності. Держава – це не відірване від реальності утворення, а радше формація, що складається з конгломерату людей. Мої студенти часто вважають, що Голокост відбувся через Гітлера. Безумовно, це правда, проте Катастрофа також сталася через мільйони рішень, які щодня ухвалювалися мільйонами людей. Завжди знайдуться лихі політичні актори, такі, як Гітлер, але мені здається, що цікавіше вивчати, чому і як звичайні люди роблять вибір слідувати за ними, дотримуватися та втілювати ідеї цих політичних лідерів. У багатьох випадках (як мені здається, я продемонстрував у своїй книжці) ті, хто чинить звітства проти своїх сусідів, вважають, що роблять це з раціональних причин. Встановлюючи ці причини, ми можемо краще зрозуміти коріння насильства.

Обкладинка книжки Дж. Вейдлінгера про погроми 1918–1921 років

Жертви Проскурівського погрому

Зі східного театру військових дій. Ковель. Німецькі та австрійські солдати на єврейському ринку

– У своїй останній книжці Ви аналізуєте єврейські погроми в Україні під час революції 1917–1921 рр. Розкажіть, будь ласка, коротко, як Ви пояснюєте причини цих вибухів антиєврейсько-го насильства?

– Антиєврейське насильство вибухало з різних причин: більшовики нападали на євреїв на тій підставі, що вони буржуазні капіталісти; усі противники більшовиків атакували євреїв через те, що вони більшовики. Поляки звинувачували євреїв за союз з українцями, а українці – за союз із поляками. Російські військові звинувачували їх у шпигунстві на користь німців, німці ж нападали на них за шпигунство на користь росіян. Євреїв також часто грабували, оскільки вони зазвичай володіли магазинами, а голодні солдати та селяни перебували в пошуках реквізицій. Із розгортанням громадянської війни євреїв усе частіше асоціюють із більшовиками, тому під завершення періоду, який я вивчаю, їх найчастіше вбивали за звинуваченням у більшовизмі. Саме воно залишається найпомітнішим і під час Другої світової війни.

– Якими були мотиви організаторів та рядових учасників погромницьких акцій? Як на їх розгортання впливали чинники соціальної динаміки поширення насильства (зокрема в контексті підходів Зигмунда Фрейда, Гюстава Ле Бона та Марка Грановеттера)?

– Як я зазначав раніше, євреї з різних причин потерпали практично від усіх учасників конфлікту. Їх робили винними незалежно від їхніх політичних позицій. Однак у багатьох випадках ми бачимо, що звичайні люди, які в іншому випадку ставилися б до насильства більш стримано, здається, долучалися до нього як частина натовпу. Я посилаюся на теоретичні міркування про поведінку натовпу, висунуті Гюставом Ле Бонам, Зигмундом Фрейдом та Марком Грановеттером. Ле Бон стверджував, що люди поводяться принципово по-іншому, коли вони перебувають у натовпі й здатні вчинити злочини, які вони ніколи б не здійснили як окремі індивіди. Фрейд переглянув цю теорію, стверджуючи натомість, що люди ніколи не будуть діяти всупереч своєму внутрішньому «Я». Натовп, стверджував він, просто допомагає оприятити своє справжнє пригнічене «Я». Проте той тип насильства, який я вивчав (насильство, породжене натовпом та масовими погромами), здається, підтверджує ідеї Марка Грановеттера. Останній стверджує, що у всіх нас є певний поріг, сягнувши якого, ми будемо

брати участь у насильстві. Є люди з низькими порогами, які можуть легко стати підбурювачами й охоче першими кидати каміння. Інші ж не зроблять це першими, проте охоче чинитимуть насильство тоді, коли воно вже розпочалося. Ще інші долучаються до насильства лише за умови, що велика кількість їхніх сусідів вже зробила це. Під час окремих масових погромів ми спостерігаємо випадки, коли навіть громадяни з високими порогами – зазвичай законослухняні та толерантні – беруть участь у насильстві, оскільки панівний політичний клімат зруйнував перешкоди для нього.

– Як Ви пояснюєте позицію Директорії загалом та Симона Петлюри зокрема під час погромницьких акцій? Чому керівництву УНР не вдалося запобігти погромам?

– Утворення Української Народної Республіки широко віталася євреями по всьому світу. Республіку очолювали соціалісти та ліберали, які добре ставилися до євреїв і обіцяли автономію для єврейського населення та всіх меншин в Україні. Мені здається, вони дуже серйозно ставилися до цієї обіцянки. Проблема полягала в тому, що нова держава була вкрай швидко з усіх боків оточена ворогами, а євреї виявилися надто легким цапом-відбувайлом для звичайних солдатів, які не поділяли толерантні погляди свого керівництва. Незважаючи на те, що Петлюра ніколи не підбурював і не заохочував до погромів, він не зміг вчасно їх зупинити. Його армія формувалася з новобранців, і він не встиг встановити твердий контроль над своїми солдатами. Коли Петлюра почав робити відозви, спрямовані проти погромів, було вже надто пізно, і він стрімко втрачав політичну владу.

– Професоре Вейдлінгере, у своїй книжці Ви приділяєте чималу увагу вбивству Симона Петлюри та характеристиці процесу над Самуїлом Шварцбардом. В Україні широко популярною є версія про те, що С. Шварцбард був пов'язаний із радянськими спецслужбами. Яких висновків Ви дійшли у своєму дослідженні? Які наслідки цей судовий процес мав для українсько-єврейських взаємин у майбутньому?

– Я не бачив жодних переконливих доказів того, що Шварцбард працював на радянські спецслужби. Для мене простішим поясненням є те, що він діяв один, як і стверджував. Я вважаю, що вбивство Петлюри було надзвичайно згубним: воно призвело до розриву між українцями та євреями, оскільки багато євреїв помилково стали на за-

Симон Петлюра

хист Шварцбарда, а чимало українців почали глорифікувати Петлюру. Шварцбард помилково вважав, що причиною погромів був Петлюра. Припускаю, у книжці мені вдалося продемонструвати, що причини були значно складнішими.

– Яку позицію займала більшовицька влада у ставленні до погромів? Як це вплинуло на ставлення єврейської спільноти до цієї політичної сили? У своїй книжці Ви пишете про те, що збільшення кількості євреїв у лавах більшовицької армії й політичних структурах було «пророцтвом, що самореалізувалося». Поясніть, будь ласка, коротко, що це означає?

– Хоча Червона армія чинила звірства проти євреїв протягом усього конфлікту, до 1919 р. її керівництво гучно протестувало проти такого насильства, карало своїх солдатів за напади на євреїв і зображало себе захисником цієї етнічної групи. У результаті багато євреїв побачили в Червоній армії свій порятунок і вступили до її лав, це був засіб самооборони та захисту від погромів. З огляду на те, що все більше євреїв вступали до Червоної армії, останню почали асоціювати з ними. Отже, прихильність багатьох євреїв до більшовизму стала пророцтвом, що самореалізувалося.

– Професоре Вейдлінгере, Ви часто згадуєте про те, що організатори й учасники погромів були переконані в тому, що єврейська спільнота підтримує більшовиків. Подібну пропаганду про «жидобільшовизм» згодом активно використовуватиме нацистська Німеччина. Чи простежуєте Ви якісь зв'язки між переконаннями організаторів і учасників погромницьких акцій на території України та формуванням нацистського пропагандистського концепту про «жидобільшовизм»?

– Мені здається, що існує прямий зв'язок. Сотні тисяч єврейських біженців, які рятувалися від погромів, прибули до Німеччини та інших країн Європи, де їх звинувачували в імпорті більшовизму, хоча насправді вони тікали від більшовиків. Водночас сотні тисяч українців прибули в ті самі регіони, і ці дві громади мешкали пліч-о-пліч у європейських столицях, таких, як Берлін і Париж. У нових країнах сформувалися ті самі міфи та стереотипи про обидві групи, які були поширені в Україні. Коли німці вторглися в Польщу та Радянський Союз, вони свідомо привласнили

Більшовицький агітаційний плакат проти Григор'єва

міф про жидобільшовизм, намагаючись заручитися підтримкою місцевого населення.

– Ви пишете про те, що погромницькі акції 1918–1920 рр. плекали ідею про можливість масового вбивства євреїв. Проте ця ідея визріла в лоні нацистської ідеології в одній із центрально-європейських країн. Вона народилася не на сході Європи, де відбувалися масові погроми. Чим це пояснюється?

– Хоча ключові злочинці були іншими, я вважаю, що спадок погромів 1918–1921 рр. став фактором, який вплинув на Голокост. Той факт, що одного разу в багатьох містах України євреїв уже означували та вбивали, полегшував німцям завдання зробити це знову. У насильства є своя логіка ескалації: щойно бар'єр було зламано, стає легше зламати його знову, навіть якщо в ролі злочинців виступають інші групи. Німці знали про погроми й свідомо намагалися використати пам'ять про них, щоб підбурити місцеве населення проти євреїв. Наприклад, один із перших організованих німцями погромів відбувся у Львові. Німці назвали його «Днями Петлюри», намагаючись видати це насильство помстою за вбивство Петлюри. Звинувачення євреїв у жидобільшовизмі мало загальноєвропейський характер. Його поділяли представники різних національностей. Я хочу наголосити, що цей фактор відіграв вагомую роль як у 1918–1921 рр., так і в 1941 р.

– Як спадщина погромів далася взнаки під час Голокосту в Україні? Ви згадуєте кількох співробітників допоміжної поліції, які мали стосунок до погромів 1918–1920 рр. Як багато подібних випадків Вам вдалося виявити?

– Відомо кілька випадків, коли службовцями допоміжної поліції ставали люди, які безпосередньо брали участь у погромах 1919–1921 рр., проте це не було нормою. Значно частіше представники допоміжної поліції мали дитячі спогади про єврейські погроми, які «нормалізували» для них ту ситуацію, за якої євреї розглядалися жертвами. Якщо люди вже вважаються жертвами, їх легше піддавати остракізму і навіть убити. Коли німці приходили до міст, збирали євреїв і вбивали їх, багатьом місцевим жителям це могло здатися частиною звичних дій окупаційної влади, адже вони стикалися з цим раніше. Ця впізнаність полегшувала зловмисникам реалізацію їхнього злочинного задуму, спричиняючи мінімальний опір.

– Професоре Вейдлінгере, наприкінці книжки Ви зазначаєте: «Найбільше загинув в Україні зафіксовано в тих регіонах, які

Хасидська синагога у Львові після польського погрому в листопаді 1918 р.

колись були російськими губерніями (Київська, Подільська та Волинська), за ними йшла колишня австрійська губернія Галичина – ті самі місця, які найбільше постраждали під час погромів у період громадянської війни. Через 24 роки після початку геноциду євреїв України завершився». Чи означає це, що Ви пропонуєте розширити нижню хронологічну межу геноциду євреїв на території України до 1918 р.?

– Меморіальний музей Голокосту США у Вашингтоні датує Катастрофу приходом Гітлера до влади в 1933 р. Проте мені здається, що досвід євреїв в Україні 1919 р., коли їх було виокремлено для вбивства, є такою ж частиною історії Голокосту, як і юридичні обмеження, накладені на них у Німеччині в 1933 р. Звісно, ключові злочинці були різними: підбурювачами до Голокосту стали німці, а українці, як і євреї, також опинилися в ролі жертв німецької

агресії. Однак систематичне знищення євреїв, які жили в історичній частині смуги осілості, почалося ще до німецького вторгнення. Як я демонструю в своїй книжці, є багато випадків, коли окремі особи та організації вже в 1919 р. попереджали, що почалося вбивство шести мільйонів євреїв у Польщі та Україні.

– До сьогодні велику кількість жертв Голокосту на території Галичини, Волині та Поділля інші історики пояснювали близькістю цих регіонів до кордону. Це призвело до того, що лише небагатьом євреям вдалося встигнути евакуюватися. Якщо ж розглядати відсоток загиблих євреїв, які залишилися на окупованих територіях СРСР, то, за поодинокими винятками, рівень смертності був приблизно однаковим. Чи враховуєте Ви ці пояснення великої кількості жертв на території Галичини, Волині й Поділля?

– Так, я безперечно згоден із тим, що близькість до кордону була основною причиною великої кількості загиблих євреїв у цих регіонах в 1941 р. Я не стверджую, що погроми були єдиною чи навіть найважливішою причиною Голокосту на сході. Проте я доводжу, що досвід антиєврейського насильства в цьому регіоні був одним із важливих факторів, яким часто нехтують. Німці використовували пам'ять про погроми, щоб мотивувати місцевих колаборантів, і спиралися на звинувачення в жидобільшовизмі, що відіграло вагомий роль під час попередніх погромів. Досвід регіону і страждання всього народу України під час громадянської війни та в період правління більшовиків підготували сприятливий ґрунт для організації Голокосту після німецького вторгнення.

Розмовляв Петро Долганов

У публікації використано світлини з приватного архіву Джеффри Вейдлінгера та з відкритих джерел.

Джерело: <https://uamoderna.com/pdl-min/dzheffri-vejdlinger-ya-vvazhayu-shho-pripisuvannya-provini-za-golokost-derzhaviv-cze-sposib-uniknennya-vidpovidalnosti>

IN MEMORIAM

ІВАН МИХАЙЛОВИЧ ДЗЮБА (26.07.1931–22.02.2022)

Відійшов у засвіти випускник і Почесний доктор Донецького національного університету імені Василя Стуса, наш добрий друг, наставник і взірець, геніальний, принципний і справжній, відважний інтелектуал Іван Михайлович Дзюба – один із лідерів національного духовного відродження, відомий літературознавець, літературний критик, дисидент, академік НАН України, міністр культури України (1992–1994 рр.), голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999–2001 рр.), керівник відділу загальних енциклопедичних досліджень Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, співголова Головної редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України», радник Президії Національної академії наук України.

Іван Дзюба – Людина-епоха, інтелектуальний лідер і орієнтир шістдесятницького руху, символ совісті, честі й мужності говорити правду, один із співзасновників «Народного руху України». У 1973 році засуджений до п'яти років ув'язнення і п'яти років заслання за свою відому

працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», але був «помилуваний». Автор десятків публікацій, книжок, зокрема про Тараса Шевченка, досліджень про культуру і політику. Серед останніх робіт – книжка «Чорний романтик: Сергій Жадан». Один із учасників ініціативної групи «Першого грудня».

Іван Михайлович присвятив своє життя розбудові національної ідеї української держави, сформував константи духовної, літературно-мистецької та національно-мовної соборності усіх українських земель, завжди зберігаючи в серці рідну Донеччину, до останньої хвилини жив улюбленою

справою, був взірцем високого професіоналізму, принципності, непереборної сили духу та життєствердності.

Висловлюємо глибокі співчуття рідним, друзям, колегам Івана Михайловича та усім свідомим українцям, закликаємо до найкращої шани пам'яті – читання надважливого тексту «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

За словами Ліни Костенко, Іван Дзюба – це людина, що завжди мала мужність говорити правду. Світла та вічна пам'ять...

Інформація УЦВІГ

НА СЛУЖБІ У ПРАВДИ...

Академік Іван Дзюба
Джерело: publish-ukma.kiev.ua

Його називали «прапором шістдесятництва» та «совістю нації». Його праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?», власноруч розіслана в усі найвищі інстанції в 1965 році, мала ефект бомби: спочатку її намагалися спростувати, викликаючи автора на «профілактичні бесіди», щоб переконати в хибності його висновків; пізніше – заборонити. Але, випущена на волю, вона була перевидана за кордоном англійською, французькою, російською, італійською та китайською мовами, тиражувалася сотнями рукописних, друківаних чи перефотографованих примірників і за короткий час стала одним із найвідоміших зразків самвидаву. Що, зрештою, і стало підставою для арешту автора.

Сам Іван Дзюба, може, і не зовсім прагнув такої слави. Але, як блискучий інтелектуал, він не міг не бачити розбіжностей між ідеологією радянської пропаганди, записаною в програмних документах, і реальністю, де нищилося все живе й самотутнє, що не вписувалося в рамки «новой исторической общности – советского народа». А зрозумівши це, мовчати вже не зміг.

Іван Дзюба належав до покоління, яке пережило Голодомор, однак змушене було викреслити на деякий час цей факт із своєї пам'яті – і через власне малолітство, і через тотальний страх та мовчання оточення. Народився він 26 липня 1931 року в селі Миколаївка біля Волновахи. Сам Дзюба говорив, що пам'ятає, як бабуся терла кору, щоб прогудувати його, дворічного, і всю родину, і що мама, яка працювала санітаркою в лікарні, розповідала вдома, як до

них привозили виснажених голодом людей. Утім, справжню правду про Голодомор він, як і більшість українців, відкрив для себе набагато пізніше, коли про це потрохи почали говорити.

Саме голод змусив родину Дзюб переїхати із Миколаївки в сусіднє робітничє селище Новотроїцьке, а звідти – в Оленівські Кар'єри (тепер Докучаєвськ), де пройшло дитинство. Тут Іван Дзюба закінчив середню школу № 1. Школа була російськомовною, але там дуже гарно викладали українську мову і літературу. Загалом, хлопець виростав двомовним: до 17 років вільно володів обома мовами, хоча розмовляв переважно російською, а в графі «національність» до середини 1950-х писав «русский». І це тоді видавалося нормальним.

Певне прозріння прийшло у студентські роки, під час навчання в Донецькому (тоді – Сталінському) педагогічному інституті, куди він після закінчення школи вступив на російську філологію. Вчився гарно, отримував Сталінську стипендію, був на виду. Але чим більше відкривав для себе нового, тим більше замислювався над тим, у якому світі він живе. «Я не скажу, що я тоді був якимось українським націоналістом. Просто я розумів, що українська нація не гірша за інші. І українська мова не гірша за інші. А я весь час, на кожному кроці, відчував оцю зневагу до всього українського. І ще один був фактор: я весь час був на боці слабшого. Я не лише за українців заступався, я заступався і за кримських татар, і за своїх друзів-євреїв. Мною рухало відчуття справедливості. І саме воно підштовхнуло мене до того, що я почав для себе відкривати Україну», – зізнавався Іван Михайлович в 2013 році в інтерв'ю Дмитру Гордону.

Ще більше відкрив він її для себе, коли переїхав до Києва, вступивши до аспірантури Інституту літератури ім. Тараса Шевченка АН України. У столиці Іван Дзюба став одним із активних учасників Клубу творчої молоді, зблизившись із Іваном Світличним, Аллою Горською, Василем Симоненком, Ліною Костенко, Іваном Драчем, Лесем Танюком, Євгеном Сверстюком та іншими молодими й натхненними шістдесятниками. Катеємівці збудують столицю, провівши кілька літературних вечорів, серед яких – вечір Василя Симоненка, несанкціоноване вшанування пам'яті Лесі Українки, збори з нагоди перепоховання Тараса Шевченка. Іван Дзюба – серед організаторів цих акцій.

Зумів він привернути до себе увагу і своїми літературно-критичними матеріалами, які, частково лишаячись у руслі стандартних штампів «радянської» критики, все ж виділялися спробами об'єктивного аналізу незалежно від того, про чію творчість ішла мова: класиків ХІХ століття, молодих талантів чи сучасних «небожителів». І ця критика

Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Іван Драч, Іван Світличний, Ліна Костенко, Євген Сверстюк. Фото з архіву Ліни Костенко
Джерело: ukurier.gov.ua

(не завжди компліментарна) ставала ковтком свіжого повітря серед офіційної задухи.

До речі, таким Іван Дзюба був не лише на письмі. І вже тоді не боявся йти проти течії, на перше місце ставлячи правду, підкріплену вагомими аргументами. Він не побоювався виступити в 1963 році на загальноміських зборах інтелігенції на захист свого колеги Віктора Некрасова, якого після критики Хрущовим його нарисів «По обидва боки океану» мали привселюдно «проробляти». Дзюба став на бік Некрасова, нагадавши натомість членам президії, у якій зібралось керівництво Спілки письменників, деякі факти їхньої біографії. «Не кваплячись, не підвищуючи голосу, не зловживаючи емоціями і не вживши жодного грубого чи просто образливого епітета, в основному цитуючи з газет і журналів недавніх років висловлювання кожного з тих, хто сидів за столом президії, він методично, найвишуканішими прийомами, клав їх усіх по черзі на обидві лопатки. Корнійчук, який не уникнув цієї долі, намагався вдатися до свого улюбленого прийому – перебивати оратора. На Дзюбу це не подейло. Корнійчук зблід, налився кров'ю, почав стукати олівцем і склянкою пробкою по графіну. Нічого не допомагало – Дзюба, почавши з лівого флангу, підходив уже до кінця правого. Тоді Корнійчук не витримав, підскачив і позбавив Дзюбу слова. Той продовжив свою езекуцію, присунувши трохи ближче мікрофон. І тут я вперше побачив розгубленого Корнійчука – захлинувшись слиною, він раптом закричав на весь зал: “Міліцію, чи що, покликати? Покличте там...”. Дзюба, не моргнувши оком, довів свою думку до кінця і зійшов з трибуни. Супроводжуваний аплодисментами, він акуратно склав папери і, не прискорюючи кроків, пройшов проходом, вийшов із залу, сів на тролейбус і повернувся до себе в лікарню», – згадував про це сам Віктор Некрасов.

Попри це, Іван Дзюба лишався звичайною радянською людиною. Він щиро вірив у те, що Комуністична партія, яка в СРСР була «керівною і спрямовуючою силою», на ХХ з'їзді усвідомила весь жах безодні, в яку скотилася країна внаслідок «культу особи Сталіна» та породжених ним репресій, і цього вже ніколи не повториться. І що можна побудувати «соціалізм із людським обличчям», варто лише на повен голос вказати на помилки і «перегини на місцях».

4 вересня 1965 року Іван Дзюба з розкішним букетом квітів піднявся на сцену кінотеатру «Україна», щоб приві-

Іван Дзюба. Фото з кримінальної справи
Джерело: istpravda.com.ua

тати знімальну групу свого друга Сергія Параджанова з прем'єрою фільму «Тіні забутих предків», який встиг уже отримати кілька престижних премій на міжнародних кінофестивалях. Вручивши квіти художниці по костюмах Лідії Байковій, він підійшов до мікрофона і сказав: «У нас велике свято. Але й велике горе. В Україні почалися арешти творчої молоді». У залі увімкнули сирену, щоб заглушити слова промовця, але він і далі називав імена заарештованих у серпні дисидентів: Іван Світличний, Святослав Караванський, Михайло та Богдан Горині, Іван Гель... Присутній у залі В'ячеслав Чорновіл схопився з місця і вигукнув: «Хто протестує проти політичних арештів – встаньте!». За спогадами Романа Корогодського, на весь переповнений зал підвелось людей 50–60.

Про підготовку цієї акції знали тільки троє людей: Михайлина Коцюбинська, Юрій Бадзьо та сам Іван Дзюба. Однак «органи» запідозрили існування підпільної антирадянської організації. Почалися репресії: Василя Стуса, який підтримав протест, було відраховано з аспірантури, Михайлину Коцюбинську, Юрія Бадзьо та його дружину Світлану Кириченко звільнено з роботи, В'ячеслав Чорновіл через два роки, після виходу в самвидав його статті «Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”», опиняється за ґратами. Не минулася без наслідків ця акція і для Сергія Параджанова: уже за кілька тижнів була згорнута робота над фільмом «Київські фрески», і більше жодного фільму рівня «Тіней» йому не дали зняти.

Втратив роботу й Іван Дзюба: його звільняють із посади консультанта літературного відділу видавництва «Молодь» (два роки перед тим його так само «за ідеологічні помилки» звільнили з відділу критики журналу «Вітчизна»). Протягом трьох років після виступу в кінотеатрі «Україна» він буде змушений працювати коректором в «Українському біологічному журналі», що було свого роду примусовою ізоляцією від літератури й літературознавства, і лише в 1969 році отримує посаду редактора видавництва «Дніпро», яку займає до свого арешту в 1972 році.

Приводом для цього арешту стала написана того ж 1965 року фундаментальна робота «Інтернаціоналізм чи русифікація?», у якій Дзюба, спираючись на «канонічні» твори Леніна, Маркса та Енгельса, цитуючи партійні постанови та інші офіційні джерела, викривав згубну політи-

Іван Дзюба з колективом багатотиражки заводу Антонова. 1980 рік. Фото з архіву Володимира Шуневича.
Джерело: zn.ua

ку партії щодо національного питання, доводячи, що «ідея асиміляції націй, ідея про майбутнє безнаціональне суспільство – це не ідея наукового комунізму, а того “комунізму”, який Маркс і Енгельс називали казарменим». Свій твір Дзюба власноруч відіслав до першого секретаря ЦК Компартії Петра Шелеста, голови Ради міністрів УРСР Володимира Щербицького, до ЦК Компартії в Москву і навіть до головного редактора журналу «Новый мир» Олександра Твардовського.

Ця праця спочатку викликала шок у партійного керівництва. З одного боку, трактат був однозначно «антирадянський». З іншого – він спирався на радянські постулати, які важко було заперечити. Та й сам автор не крився, а запрошував опонентів до відкритого діалогу. І з ним спочатку пробували вести діалог, запрошуючи на «співбесіди» й намагаючись переконати в хибності його думки. Але логіка аргументів Івана Дзюби була настільки беззаперечною, що всі ці спроби від початку були приреченими.

І тоді влада пішла перевіреним шляхом: скликала спеціальну комісію, яка визнала «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка на той час уже вийшла за кордон і активно поширювалася в самвидаві, ідейно шкідливим твором. Дзюбу виключають зі Спілки письменників України та звинувачують у тому, що він був нібито теоретиком створення Української національної комуністичної партії та автором тексту «Програма укомуністів» (українських комуністів), а також тексту «Інтернаціоналізм чи русифікація?». А 13 січня 1972 року під час візиту до Івана та Льоли Світличних його затримують, а згодом – арештовують.

У в'язниці Дзюба довів фальсифікацію «Програми укомуністів» і добився визнання того, що це не його робота.

Але рік постійних допитів і перебування в слідчому ізоляторі КГБ вплинули на Івана Дзюбу. До всього далася знайома відкрита форма туберкульозу, якою він перехворів у 19 років. Було очевидно, що з табору Дзюба може не повернутися, тому 5 років таборів і 5 років заслання сприймалися як остаточний вирок. І Дзюба обирає життя – погоджується на публічне каяття та визнання своєї «вини» в обмін на помилування.

Ця новина стала приголомшливою для багатьох однодумців, для яких Іван Дзюба був беззаперечним авторитетом. Василь Стус відгукнувся на це відкритим листом, у якому були такі рядки: «Так, Іване, ти загубився в самому собі. Великий Іван Дзюба закінчився, почався гомункул із країни ліліпутів, чийм найбільшим щастям залишиться те, що він колись мав до великого Дзюби дуже безпосереднє відношення. І через це я й сьогодні не можу одвернути од тебе свого погляду. І через це я тужусь пригадати твоє підзабуте лицарське обличчя – і в очах у мене стоять сльози».

Утім, прогнувшись перед Системою, Іван Дзюба так і не став їй прислужувати. Працюючи багато років кореспондентом і коректором багатотиражки Київського авіазаводу імені Антонова, він жодного разу не пішов проти правди. А коли на початку 1980-х йому дозволили повернутися до літературознавства і опублікувати цілий ряд праць, присвячених літературам народів СРСР, він і там продовжував розвінчувати імперські міфи та обстоювати право народів на власну ідентичність, підриваючи радянські постулати «прогресивного значення» приєднання їх до Росії.

Наприкінці 1980-х років Іван Дзюба знову повертається в активне громадське і політичне життя України. Він стає одним із співзасновників Народного руху України, прези-

дентом Республіканської асоціації українців, головним редактором журналу «Сучасність», а в грудні 1992, в один із найскладніших моментів, очолює Міністерство культури України.

І все ж більш «сродною» для нього стає інтелектуальна праця. Він працює на посаді академіка-секретаря відділення літератури, мистецтвознавства НАН України, у 1997 році стає співголовою Головної редакції «Енциклопедії сучасної України», тривалий час очолює Комітет із Національної премії України імені Тараса Шевченка. І пише, пише, пише...

Багато його робіт викликають широкий резонанс. Зокрема, книжка «Застукали сердешну волю», у якій ідеться не лише про творчість Тараса Шевченка та його поему «Кавказ», а й про боротьбу народів Кавказу проти російського поневолення, побачила світ у 1995 році і стала своєрідним відгуком на події першої чеченської війни. А обширна праця «Нагнітання мороку: від чорносотенців ХХ ст. до українофобів початку ХХІ ст.» 2011 року, у якій були розділи «Прокислі "щі" від Табачника» та «Галичанобія – отруйне вістря українофобії», що стали реакцією на діяльність Дмитра Табачника на посаді міністра освіти України, продовжили тему русифікації, розпочату в

1965 році. «Життя, на жаль, подає новий і новий матеріал до неї. Історія немов випробовує нас на здатність бути собою. А відтак і спроможність бути в ній – в історії», – писав Іван Дзюба в передмові до книжки.

За останні тридцять років Іван Дзюба написав та видав у світ близько двох десятків книжок, присвячених українському світу літератури, мистецтва, культури, де знайшлося місце і класикам, і сучасним письменникам, від Ліни Костенко до Олега Лишеги та Сергія Жадана. А в 2015-му побачила світ книжка «Донецька рана України», де аналізуються не лише розвиток української культури на теренах Донеччини, а й політичні, психологічні та історичні причини та маніпуляції місцевим населенням із боку радянської влади та їхніх наступників, які призвели до окупації.

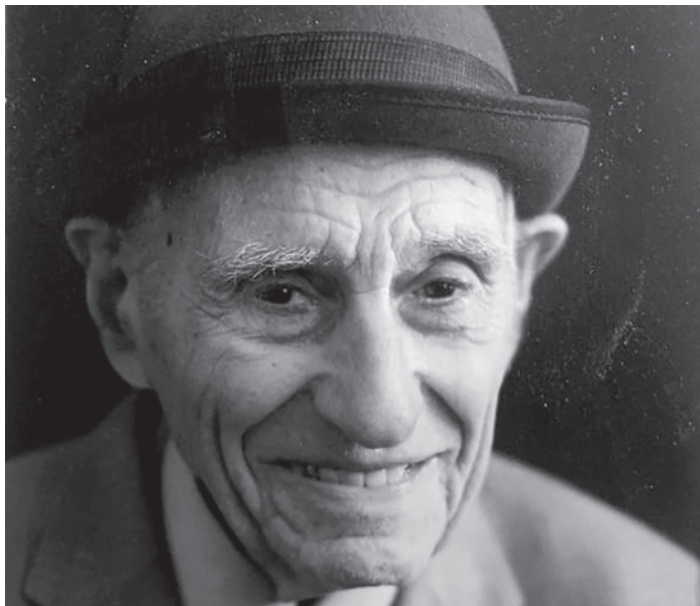
Усі ці твори актуальні й досі, змушують замислитися над причинами і наслідками того, що переживає Україна нині. І, схоже, ще довго будуть актуальними. Бо запит на інтелектуалів у суспільстві не такий уже великий. А отже – маємо, що маємо.

Наталка Позняк-Хоменко,

Український інститут національної пам'яті

Джерело: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/na-sluzhbi-u-pravdy-do-90-richchya-akademika-ivana-dzyuby>

БОРИС (БОРУХ) МЕНДЕЛЕВИЧ ДОРФМАН (23.05.1923 – 23.03.2022)

Борис (Борух) Менделевич Дорфман народився 23 травня 1923 року в Бессарабії, в місті Кагул. Його предки з батькового боку жили у Львові, і це була дуже відома родина.

Батьки Бориса Дорфмана, Мендель і Молка (уроджена Зінгер), походили із заможних освічених купецьких сімей. Мамин батько був рабином у бессарабському місті Кілія. Після окупації Бессарабії совітами батьків 7 липня 1940 р. заарештували за антирадянський сіонізм і згодом депортували, а їхнє майно, зокрема велику бібліотеку, конфіскували та знищили. Батько загинув у Караганді 1942-го, а мати змогла повернутися до Кишинєва в 1947 році і присвятити себе сіоністській діяльності, однак її знову заарештували 1949-го на хвилі боротьби з космополітизмом. Вона відсиділа ще 7 років.

Ще за румунської влади Борис навчався у єврейській школі, потім – у школі помічників інженерів. За радянської влади, провчившись ще рік, молоді спеціалісти мали їхати на практику, але почалася війна, і Бориса мобілізували на фронт. Під час відступу його частина потрапила в полон, однак потім їх звільнили. Частина знову відступала разом з армією й опинилася в Саратові. Саме в той час виїшов наказ про зняття вихідців із Західної Білорусі та Західної України з фронту та скерування на роботи. Так Борис потрапив у Кемеровську область, вугільний регіон Сибіру.

Після закінчення війни всі роз'їхалися додому, але Бориса як доброго фахівця-будівельника не відпускали. Лише через два роки він повернувся до Кишинєва. У 1949 році Борис Дорфман переїхав до Львова, де жили його родичі. Працював головним інженером Сталінського районного житлового управління, відповідав за площу Ринок і вулицю Вірменську. Запросили на роботу в аптекоуправління (відділ капітального будівництва), згодом працював у технічному нагляді житлового управління. Загалом Борис Михайлович пропрацював на керівних посадах в аптекоуправлінні 35 років.

Із початком перебудови Борис Дорфман активно долучився до відродження єврейської громади Львова, поширював знання з історії та культури свого народу не лише серед євреїв. «Що краще народи будуть знати один одного, то менше ворожечі залишиться в світі», – любив казати Борис Михайлович.

Він був серед засновників Львівського товариства єврейської культури ім. Шолом-Алейхема, певний час був членом ради директорів, разом із дружиною створив недільну школу, в якій сам і викладав. У березні 1990 року став співзасновником і редактором газети «Шофар». Глибоко зацікавлений Львовом, часто провадив екскурсії і загалом багато десятиліть активно супроводжував події міського життя, а особливо ті, що стосувалися єврейської

тематики. У 1990-х був ініціатором створення ульпану – курсів мови їврит.

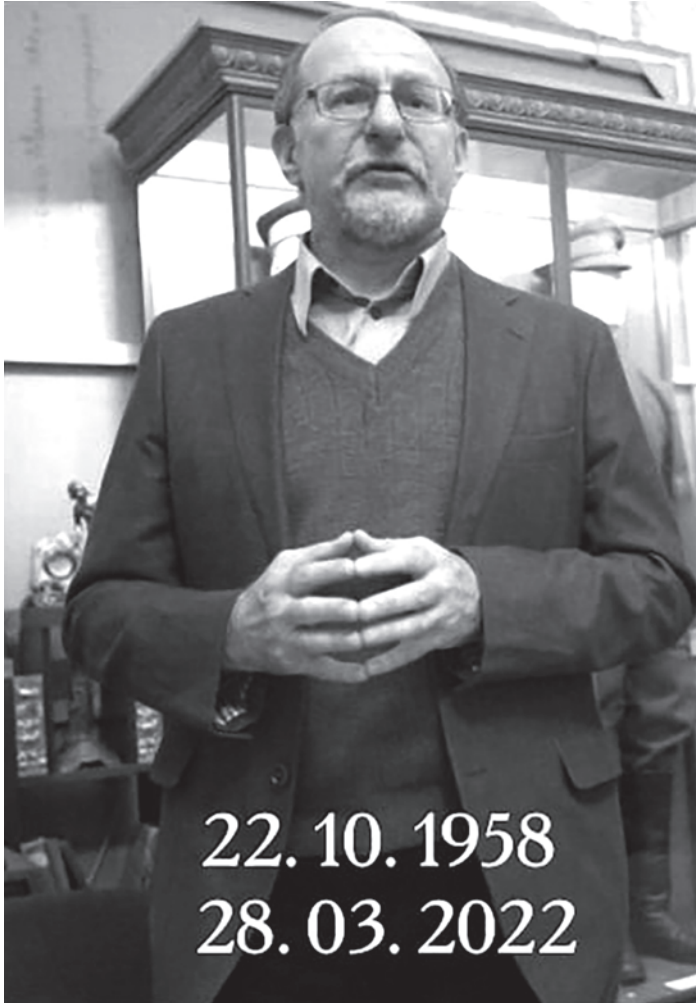
Протягом багатьох років популяризував їдиш. Старше покоління добре пам'ятає його статті в газеті «Біробіджанер Штерн» і в журналі «Советіш Геймланд», а молоде – його участь у семінарах з мови їдиш, де завжди притягав до

себе шанобливу увагу. Завоював собі ім'я в наукових колах статтями про мову і культуру їдиш, публікаціями у вітчизняних та зарубіжних єврейських (і не тільки) газетах і журналах.

Вважають, що він був останнім мешканцем Львова, для якого їдиш була першою від народження мовою.

Інформація УЦВІГ

СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ КОТ (22.10.1958 – 28.03.2022)

У квітні 2021 р. захистив докторську дисертацію на тему повернення і реституції культурних цінностей у ХХ–ХХІ ст. Захисту передувала багаторічна робота в українських і закордонних архівах, участь у міжнародних конференціях, десятки аналітичних записок, вихід монографії, яка отримала високу оцінку серед фахівців.

Сергій Кот брав активну участь у формуванні теоретичних та організаційних засад українського пам'яткознавства.

Він є автором понад 300 наукових публікацій, зокрема колективних та індивідуальних монографій, збірок документів, каталогів творів мистецтва, аналітичних статей у газеті «День». Брав активну участь у розробленні концепції Меморіалу у Бабиному Яру.

Завдяки його наполегливості й бажанню довести справу до кінця побачила світ третя книга Зводу пам'яток історії та культури України по м. Києву. Він мріяв про презентацію видання, але цьому завадило повномасштабне вторгнення Росії.

Пам'ять про Сергія назавжди залишиться у всіх, хто його знав, у його численних працях, учнях, у родині. Щирі співчуття дружині, дочці, онуці, які втратили відданого чоловіка, турботливого батька і дідуся.

Інформація Інституту історії України НАН України

Колеги про С. І. Кота

Старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України **Тетяна ЄВСЄВА**: «Наш привітний, життєрадісний, енергійний та суперталановитий колега... Море ідей, море запланованих досліджень, завжди тверда позиція у питаннях повернення української культурної спадщини, розкиданої вітрами історії музеями та колекціями Мордору. Зупинилося серце. Яка втрата для всіх, хто його знав! Яка втрата для української історичної науки!...».

Ігор СЮНДЮКОВ, редактор історичних рубрик газети «День»: «Я знав Сергія Івановича Кота останні 5 років. Наша газета неодноразово друкувала його глибокі розвідки з питань збереження найвищих зразків української культури, переміщених на територію рф. Сергій Іванович був найкращим в Україні фахівцем з проблем захисту національної культурної спадщини України, це можна стверджувати без перебільшення. Але понад те – це була воістину світла людина, надзвичайно інтелігентна, спокійна. Це був зразок справжньої української людини науки, залюбленої у свою батьківщину, свою справу».

Перестало битися серце провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук Сергія Івановича Кота – справжнього вченого, який не уявляв себе без занурення в наукові дослідження, завжди був у пошуку нових джерел, організовував публікації важливих документів, ділився своїми здобутками під час наукових конференцій та публічних дискусій.

Він прийшов до Інституту історії України після Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, який закінчив із відзнакою в 1980 р.

Сергій пройшов усі шаблі наукової кар'єри – від старшого інженера до керівника Центру досліджень історико-культурної спадщини України. Він був знаним фахівцем, чудовим організатором, керівником, другом і товаришем. Прагнув завжди вирішувати будь-які наукові завдання, доводити до логічного завершення наукові плани.

ОГОЛОШЕННЯ

Термін подання робіт на XXII Всеукраїнський конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського

Шановні колеги і колежанки!

10 квітня 2022 р. спливає термін подання робіт на Всеукраїнський конкурс «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського. Ми щиро вдячні всім учням і керівникам, які вчасно надіслали свої роботи! Ви – наші герої, адже, попри воєнний стан, довели, що цінності, культура і освіченість – це ті риси, які роблять українців Нацією з великої літери!

Проте ми отримуємо листи від колег із проханням продовжити термін подання робіт. Зважаючи на те, що провести вчасно фінальну частину конкурсу поки що неможливо (на превеликий жаль, наша улюблена Пуща-Водиця наразі замінована російськими злочинцями), ми вирішили продовжити термін подання робіт до 31 травня 2022.

Роботи надсилайте **ЛИШЕ** в електронному вигляді. Роздруковані праці ви зможете надати пізніше, під час проведення фінальної частини.

Чекаємо з нетерпінням на ваші дослідження!
Найшвидшої нам **ПЕРЕМОГИ!!!**

З повагою, команда УЦВІГ

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. XXII Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського (проведено буде після славної перемоги нашої Великої Незалежної Держави).
2. Освітні події.
3. Наукові події.
4. Полеміка.
5. Новини бібліотеки Центру

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова